

Magí Sunyer i Moliné, *Els mites nacionals catalans*, Eumo Editorial / Societat Verdaguer, Vic, 2006, 325 pàgs.

La frontera entre la història i la llegenda, entre l'erudició i el mite, no sempre és nítida i definida, i fa que de vegades totes dues activitats narratives es confonguen. La temptació que, al llarg dels temps, han experimentat els intel·lectuals de tota condició i procedència a acomodar el relat del passat als seus interessos i preocupacions, personals o col·lectius, ha sigut forta, i ha provocat que, per tal d'evitar pudors ètics i científics, recorregueren sovint a la literatura, un camp del coneixement que, a diferència de la història, no s'ocupa ni es preocupa a demostrar la veracitat dels fets que explica: no posa límits a la imaginació.

Esperonat per la gran vitalitat que, en l'inici del segle XXI, està experimentant el debat sobre les identitats, el doctor Magí Sunyer, professor de literatura de la Universitat Rovira i Virgili i membre de la Societat Verdaguer, ha volgut recercar les arrels del discurs identitari català allà on amb més força emergeixen, és a dir, en la literatura que produí el segle XIX, ja que fou la contribució dels escriptors vuitcentistes, i més concretament de la Renaixença, la que jugà un paper fonamental en la formació de la mitologia i la simbologia nacionals catalanes que han arribat, amb molta vigència, fins als nostres dies. És també així com es forja un país.

Per a fer-ho, per a redactar el volum *Els mites nacionals catalans*, que d'una manera tan bella i acurada ha tret a la llum Eumo, l'editorial de la Universitat de Vic, el professor Sunyer ha portat a terme un profund i consciencios treball d'investigació al voltant d'«un corpus integrat per la literatura de qualsevol gènere escrita en català o en castellà pels escriptors catalans del segle XIX, per la d'escriptors no catalans que s'han ocupat de mites històrics nostres i per les següents publicacions seriadades: *Jocs Florals de Barcelona* des de 1859 fins a 1894, *Certamen Literari de la Joventut Catòlica de Barcelona*, *Calendari Català* de Francesc Pelai Briz, *Lo Gay Saber*, *La Renaixensa*, *La*

Veü del Montserrat de 1878 a 1890, *L'Avens* de 1881 a 1884 i el *Calendari de Lo Rat Penat*. És a dir, d'articles, comentaris, poesies, novel·les, obres de teatre i discursos de certàmens literaris, sense parar atenció a la qualitat dels textos: de literatura i de subliteratura susceptible de contindre doctrina ideològica nacional. Ja que, com bé afirma el professor Pere Anguera, autor del pròleg, «el pamflet emotiu, la proclama incendiària, les enardides obres de combat acostumen a subministrar moltes més pistes que no pas les produccions més elaborades». El resultat, tal com continua Anguera, és un autèntic llibre «d'història de la ideologia»: «un volum de consulta imprescindible per a tothom interessat en la configuració de l'univers mental dels catalans, en contenir una acurada aportació al coneixement de la trajectòria de la formació i divulgació d'uns mites, els nostres, fonamentats tots en la història, o en la llegenda històrica».

D'aquesta manera, la intenció declarada de l'autor ha sigut examinar els mites històrics catalans –tal com els rebé i utilitzà el catalanisme de final de segle XIX i principi del XX– en el moment en què varen ser definits, un període que s'estén durant les cinc dècades que van des de l'aparició de *Lo gaiter del Llobregat* (1841), de Joaquim Rubió i Ors –que és qualificat com «la primera proposta important d'independència literària»–, fins a l'inici del Modernisme.

Per a presentar-nos de la manera més eficaç possible el resultat de tan magna investigació, el professor Sunyer ha dividit l'estudi en onze capítols que tracten els moments més significatius o crucials de la mitologia nacional catalana, més un últim apartat –«Mites per a una nació»– en què es reflexiona a propòsit d'algunes de les conclusions exposades anteriorment. Al primer dels capítols, titulat, precisament, «La mitologia nacional catalana», es posa l'èmfasi en l'ús que els escriptors de la Renaixença varen fer de la literatura com a «instrument eficaç per a la creació, la confirmació i el manteniment d'identitats», i s'assenyalen alguns dels autors que més varen contribuir a la definició d'aquesta mitologia, «cadascun des de la seva ideologia i amb intencions diferents», com ara Frederic Soler, Antoni de Bofarull i sobretot Víctor Balaguer, que al llarg del treball serà qualificat com a «el nostre gran mitòleg vuitcentista» i «el gran generador de mites de l'època».

El capítol següent està dedicat a «Els mites previs», és a dir, als esdeveniments i personatges anteriors al naixement de la nació catalana, a la coneguda com a «Reconquesta», que poden ser qualificats com a «precursors». La «paleontologia literària», que així és com l'anomena el professor Sunyer, se serveix, per al període preromà, «de personatges extrets del folklore, com les fades i els gegants, presents en l'imaginari col·lectiu a través de llegendes i rondalles a les quals no és difícil d'atribuir un origen remot»; i, per al període clàssic, dels màrtirs cristians, sobretot dels il·lustrats Indibil i Mandoni, que Balaguer qualificà com els primers herois i màrtirs de la terra, i que en la seua opinió encapçalaren «la primera lucha de la independència de Catalunya».

El tercer capítol, «Els mites constituents», està integrat pels que van «des de la invasió musulmana fins a la primera plenitud nacional, en temps del rei Jaume I», pel relat d'episodis relatius a la formació i l'expansió de la pàtria que «expliquen l'origen de determinats símbols i la constitució progressiva de la nació», com ara: la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, mancada de qualsevol fonament històric i inventada per tal d'eliminar les jerarquies feudals entre els comtats catalans; la de Guifré el Pelós, fonamental, ja que aportava la independència del comtat de Barcelona i l'origen de la bandera catalana; la de Joan Garí i els orígens de Montserrat, «un dels símbols bàsics del catalanisme, i més específicament del catalanisme cristià»; la de Borrell II i la recuperació de Barcelona; la de la difusió de la devoció a Sant Jordi; la del poema *Canigó*, «el més brillant del vuit-cents català i que pot ser considerat una metonímia de la reconquesta cristiana i de la formació de Catalunya»; la del comte Arnau, «el nostre gran mite nacional»; i la del comte Ramon Berenguer i tots els seus descendents.

«El mite occità. La batalla de Muret i Pere I» s'ocupa de les intenses relacions que, si més no en un principi, els renaixencistes catalans mantingueren amb l'occitanisme. S'hi explica com «el fonament del mite occità s'ha d'anar a buscar en la idealització de l'univers trobadoresc i de la «pàtria comuna» medieval, escapçada per la derrota «definitiva» en la batalla de Muret»; una contesa que, tal com en els anys de la transició democràtica es recordava des d'eufòriques posicions polítiques, podia haver dotat els Països Catalans d'eixida a l'Atlàntic.

Amb el rei En Jaume, la figura més mítica de la nostra història, queda definida la nació i s'inicien «Els mites de la plenitud», un període «que dura gairebé dos segles, fins al Compromís de Casp», i que coincideix «amb l'aparició dels grans escriptors en llengua catalana». Resulta balder enumerar, i més en l'any en què s'acompleix el huitè centenari del seu naixement, les moltes virtuts, gestes i qualitats que la mitologia i la historiografia catalanes atribueixen al Conqueridor, un personatge històric que gaudeix de gran predicament a tots els territoris catalanoparlants. Per això n'hi haurà prou amb assenyalar que Jaume I «no és un simple conqueridor de terres, sinó el rei que completa el país». Al seu mite cal afegir-n'hi els de Pere II, «el Gran», de Francesc —i no Guillem— de Vinatea (que representa «El mite democràtic»), de Jaume III, de Pere III —«El Cerimoniós o el del Punyaler?»—, de Joan I «El Caçador i l'Amador de la Gentilesa» i de Martí l'Humà, que suposa l'extinció de la dinastia pròpia dels comtes-reis i que, en conseqüència, fou viscut «de manera traumàtica en l'imaginari catalanista».

Molt més interessants i productius que «El mite imperial», integrat pels almogàvers, Roger de Llúria, Roger de Flor i la Guerra d'Àfrica, em semblen «Els mites de la crisi», que s'inicien amb el Compromís de Casp, «el primer moment de crisi en una construcció identitària fins llavors plena i en expansió». En aquest sentit, val a dir que, d'haver-nos arribat sencera, al material literari analitzat ben bé podria afegir-se

l'obra lírica de Constantí Llombart *El Compromís de Casp*, premiada en els Jocs Florals de 1891. Només ens n'ha pervingut una sisena part, la titulada «En lo castell de Xàtiva», que fa referència al mite de Jaume d'Urgell, «un heroi desposseït dels seus drets».

D'altres molts mites recull aquest període crític, com ara el de Joan Fiveller, Alfons el Savi o el Magnànim, Joan II –«la confirmació dels mals auguris de Casp, després del parèntesi del regnat de son germà Alfons»–, el príncep de Viana i el seu íntim amic Ausiàs March, etc. Tanmateix, és en parlar de Ferran II, el Catòlic, i més concretament del mite de la unió dinàstica amb Castella, que trobem, aplicada a Catalunya, la que al meu parer és una de les claus interpretatives de la Renaixença valenciana. Segons el professor Sunyer, resseguir els discursos dels primers Jocs Florals permet «adonar-se que els oradors s'havien d'excusar a cada moment de la sospita de separatisme. Tantes protestes d'espanyolitat no caldrien si no fos pel temor constant de ser acusats de la màxima heretgia possible a l'Espanya del segle XIX –i a la del XXI!–: atemptar contra la unitat de l'Estat en qualsevol de les seves manifestacions». Efectivament, aquesta actitud que l'autor detecta en els inicis de la Renaixença catalana és la que mantingueren els escriptors valencians durant tot el moviment literari, i la que explica i justifica el tan cloquejat apoliticisme, enunciat sens dubte per molts valencians com a convicció, però també com a estratègia, com a defensa davant dels múltiples i reiterats atacs. Si, com afirma el professor Sunyer, «les pors, les prudències davant l'acusació de separatisme, expliquen els silencis i les metàfores temoroses durant anys» manifestats pels escriptors catalans del XIX, què no havien de fer els valencians, immersos en una societat –tant aleshores com ara– molt menys sensible des d'un punt de vista nacional, molt menys afecta a la història, la tradició, la llengua i la cultura que li són pròpies, i, en alguns casos, obertament contrària?

Els quatre darrers capítols, tan interessants o més que l'anterior, estan dedicats a: «El mite de la decadència», que agrupa «fenòmens de tanta repercussió en la literatura del vuit-cents com la Guerra de Germanies i el bandolerisme»; «El mite de la separació –la Guerra dels Segadors–»; «El mite de la derrota» –la Guerra de Successió, que «marca la frontera entre la grandesa antiga, quan la pàtria era lliure, independent, idealitzada des d'una perspectiva romàntica, i l'estat de les coses en el segle dinou»–; i «El mite antifrancès», que inclou «el mite de la mutilació» –«la cessió il·legal a França d'una part del territori català que va fer Felip IV pel Tractat dels Pirineus de 1659»– i el de «les guerres del francès», que fou «aprofitat abundantment en els discursos dels primers anys dels Jocs Florals per esvaïr el fantasma de separatisme», és a dir, per a remarcar l'espanyolisme d'aquelles celebracions literàries. I és que, «sense posar en dubte l'espanyolitat assumida d'aquests homes, se sentien obligats a declarar-la reiteradament pel simple fet de participar en un acte sospitós, beneït per les autoritats però sospitós». El escriptors catalans sentiren aquesta necessitat només durant les primeres edicions

del certamen; els valencians, en canvi, fins ben entrat el segle xx. Les diferents circumstàncies socials de tots dos territoris degueren tindre alguna cosa a veure-hi. I en aquest context, en què «algú potser no s'hi sentia del tot a gust», sembla clar que «el medievalisme podia resultar un bon refugi, un àmbit còmode que permetia la lliure expansió de sentiments. L'Edat Moderna, en canvi, plantejava problemes evidents: dues de les tres grans guerres del període s'havien fet contra el rei d'Espanya». En el cas de la Renaixença valenciana, sens dubte.

Malgrat estar d'acord amb unes manifestacions que serveixen per a explicar l'apoliticisme renaixencista valencià, i que tanmateix no sempre han sigut enteses per la recent historiografia elaborada als marges del Xúquer i del Túria, també he de dir que el treball *Els mites nacionals catalans* transmet un excessiu optimisme. Lamentablement, des de la perspectiva valenciana no podem dir que els vuitcentistes de més avall del riu Sénia «van fabricar un repertori mític complet, preparat per a una nació normal, lliure», ni que «el ple encaix d'aquest repertori necessitava precisament el que no ha tingut: una nació lliure i completa». Perquè tot sembla indicar que, com no es cansen de repetir els professors Ferran Archilés i Manuel Martí, la construcció de la identitat valenciana durant el segle XIX es féu en perfecta harmonia amb l'espanyola; i que fou tasca d'una altra generació imaginar la identitat valenciana com a oposada a l'espanyola.

Tret d'això, sembla indubtable que, tal com afirma el professor Sunyer, en ple segle XXI, la simbologia i la mitologia que construïren els autors vuitcentistes són d'una gran robustesa, continuen exercint un paper inqüestionable; que «la reacció popular davant algunes agressions a allò que representen aquests mites i els reiterats homenatges als seus aspectes més positius» demostren que l'imaginari històric és ben vigent, que la pintura historicista que hi aportà la literatura del XIX fou ben eficaç; i que «algun ressort molt profund deuen despertar aquests mites perquè, com en la poesia de la pàtria de les tombes flamejants, la cendra en què semblava que havien quedat convertits s'esventi una i altra vegada». I això sense perdre de vista que sovint aquestes revifalles —«calentures», en diríem a València— pàtries s'expliquen per motivacions passionals, més que no racionals.

RAFAEL ROCA
Universitat de València

Heike van Lawick, *Metàfora, fraseologia i traducció. Aplicació als somatismes en una obra de Bertolt Brecht*, Aachen, Shaker, 2006, 289 pp.

Aquesta publicació de Heike van Lawick ha arribat molt oportunament a l'àmbit de la traductologia i, sens dubte, contribuirà eficaçment a la laboriosa i difícil tasca de la traducció. Especialment, d'aquelles expressions lingüístiques que pertanyen al discurs prefabricat i que contenen significats metafòrics, idiomàtics, que, en molts casos, no troben correspondència en altres llengües o només la troben parcialment. L'obra és una reelaboració actualitzada de la tesi doctoral de l'autora: *Metaforicitat i traductologia: Anàlisi d'un corpus de traduccions de l'alemany (L-origen) a diverses llengües romàniques (L-meta)*, dirigida per Vicent Salvador, i aborda l'estudi dels tres camps disciplinars (metàfora, fraseologia i traducció) que intervenen en l'anàlisi contrastiva de les unitats fràsiques. Els aspectes teòrics estudiats es transformen, en mans de l'autora, en una eina eficaç per a l'anàlisi dels somatismes que realitza en l'obra de Brecht: *Furcht und Elend des III. Reiches (Terror i misèria del Tercer Reich)*.

L'estructura de l'obra que tractem presenta les fases típiques de descriure i explicar la teoria per tal d'aplicar-la a l'obra elegida. Aquesta estratègia és seguida fidelment al llarg del llibre, cosa que el converteix en un objecte didàctic, tal com ho explicita van Lawick: «un instrument útil, de consulta, d'estudi i de treball, en especial per a traductors i per a professors i alumnes dels estudis de traducció i interpretació, que ja funcionen en diverses universitats de l'àmbit lingüístic català» (p. XV). Completa la utilitat al·ludida, un índex alfabètic de totes les unitats fràsiques tractades amb indicació de les pàgines on es troben estudiades.

Així doncs, en un primer capítol, s'hi estudia la metàfora i se'n revisen els principals enfocaments teòrics, per bé que l'autora es decanta per la teoria cognitiva. El cognitivisme lingüístic planteja que les estructures cognitives són, en gran part, metafòriques i parteix de les construccions lingüístiques per determinar quines metàfores hi ha en la base de la comprensió del món. Des d'aquesta concepció, la metàfora és un recurs mental que permet entendre un domini cognitiu (*domini meta*) en termes d'un altre diferent (*domini origen*). Ho il·lustrarem, de manera simplificada, amb un dels exemples del llibre: la vida (*domini meta*) és entesa en termes d'un viatge (*domini origen*). Recórrer físicament un camí necessita un temps, de manera que el pas del temps queda conceptualitzat com a moviment o viatge. Aquesta projecció afecta el temps biològic humà, el qual s'entén com un procés que té un punt de partida i un punt d'arribada (igual que un viatge). LA VIDA ÉS UN VIATGE és una metàfora cognitiva a partir de la qual s'han pogut generar unitats fràsiques com *donar camí* 'ajudar, aconsellar'; *obrir-se camí* 'aconseguir una bona posició'; *anar per mal camí* 'fer

una vida reprovable'; *tren de vida* 'luxe desproporcionat' (exemples citats per van Lawick en forma d'enunciats, presos del diccionari d'Espinal).

La teoria cognitiva, però, va més enllà perquè si l'ésser humà fa projeccions metafòriques a partir de l'experiència (i la primera és sobre el propi cos), aquesta experiència serà compartida de manera que es creen estructures perceptives, en molts casos universals o quasi universals. Així mateix, quan aquestes percepcions es convencionalitzen en cada llengua, donen lloc a unitats lèxiques o unitats fràsiques que poden arribar a gramaticalitzar-se seguint un procés de canvi semàntic. Per exemple, a partir de substantius referits a les parts del cos, mitjançant un procés de gramaticalització, s'arriba a les preposicions espacials (*a la cara de, enfront de, d'esquena, a peu pla, cap a*). A propòsit del canvi semàntic del substantiu *cap*, l'autora observa que les unitats fràsiques resultants s'han fet a partir de diverses projeccions metafòriques al voltant de *cap* i que, en català, ha arribat a un procés de gramaticalització major que en altres llengües, constituint la locució prepositiva *cap a*. Comparant el mateix procés en alemany i en espanyol, conclou que hi ha una mateixa projecció metafòrica que segueix camins semblants i que dona resultats paral·lels, però les evolucions i els corresponents graus d'abstracció són diferents en cada llengua.

Aquest capítol sobre la metàfora també abraça aspectes com el de la sistematicitat dels conceptes metafòrics, de manera que les expressions metafòriques, quan es produeixen, tenen una base motivada. Per exemple, la metàfora L'AMOR ÉS UN VIATGE, que forma part de LA VIDA ÉS UN VIATGE, fa que es projecten les experiències dels viatges sobre l'amor i que les distintes maneres d'entendre l'amor es vehiculen en diferents expressions lingüístiques. Alguns exemples, reportats per l'autora, són: «Malgrat tot hem arribat lluny», «Ara, no podem tornar enrere», «La nostra relació s'ha encallat», etc. A més, la pertinença fixa a un sistema conceptual explica la comprensió immediata de noves imatges aplicades al mateix camp, en el cas d'expressions metafòriques de nou encuny, com podria ser, segons diu l'autora, que algú *va a 200 per hora per l'autopista de l'amor*. També presenten força interès les metàfores de nivell genèric, perquè poden explicar que la interpretació correcta d'un proverbi, posem per cas, depèn de la capacitat que es tingui per extreure'n l'estructura genèrica a partir dels elements específics que configuren el proverbi. La relació entre metàfora i metonímia és un altre dels aspectes tractats, a partir de Lakoff i Turner (1989), on es posa de manifest que aquests mecanismes són de naturalesa conceptual, però que així com la metàfora es crea a partir de dos dominis conceptuals, la metonímia pertany a un sol domini conceptual i s'interpreta per relació a una altra entitat del mateix domini.

L'herència cultural, els principis d'universalitat que s'expliquen a partir de les metàfores i de les relacions interculturals, forma un apartat breu però força interessant,

amb un exemple d'ús en el llenguatge polític d'expressions metafòriques que tenen com a base la metàfora LA VIDA ÉS UN VIATGE PER MAR. Aquest exemple el pren de Blumenberg (1979), el qual observa que aquesta metàfora té l'origen en la concepció de la mar com a límit que impedia moltes empreses humanes i convertia la navegació en un dels reptes fonamentals. L'autora ens informa que la traducció de l'alemany que ella fa al català, de l'exemple adduït demostra una certa universalitat d'aquesta projecció metafòrica. Finalment, el capítol es clou amb dos apartats aparentment en contrast: l'un, dedicat a les metàfores literàries; l'altre, a les fraseològiques. Sobre les metàfores literàries, s'incideix en el fet que moltes arriben a convencionalitzar-se en gran part de la cultura occidental. I gràcies a aquesta herència cultural, els escriptors poden crear-ne de noves. Quant a la relació entre metàfora i fraseologia, es considera que hi ha un *continuum* lexicogramatical, que aplega peces lèxiques i construccions gramaticals que poden tenir una mateixa base metafòrica. Es parteix dels treballs de Baránov i Dobrovól'skij (1996), que han elaborat un model per explicar la formació del significat «actual» d'unitats fràsiques. L'autora descriu breument el funcionament d'aquest model, que els autors consideren d'aplicació universal, la potència analítica del qual, segons afirma, la impulsa a dedicar el següent capítol a la fraseologia.

Des del nostre punt de vista, en aquest capítol, Heike van Lawick descriu i explica, amb una fidelitat a les fonts digna d'elogi, la concepció de la metàfora des de la teoria cognitiva. Hi ha una bona selecció i maneig de la bibliografia: es parteix de *Metaphors We Live By*, de Lakoff i Johnson (1980), llibre que tants adeptes ha fet, s'introdueixen els principals autors que s'han ocupat de descriure els processos de gramaticalització i de canvi semàntic, o els que han aprofundit en l'elaboració de models per interpretar el significat metafòric, i es fan referències als treballs en català que s'han fet des d'aquesta perspectiva.

En el segon capítol, s'hi tracta la fraseologia, entesa com a àmbit d'estudi, i es presenten diverses aproximacions a la caracterització de l'objecte d'estudi: la unitat fraseològica (nosaltres la denominem *unitat fràsica*), però van Lawick opta per denominar-la indistintament *unitat fraseològica, fraseologisme o expressions metafòriques*. En aquest sentit, observem que caldria evitar la confusió que planteja la polisèmia del mot *fraseologia*, per a la qual cosa hauria d'utilitzar-se sempre com a nom de la disciplina, independentment de considerar-la autònoma, dependent o relacionada amb altres branques de la lingüística.

A partir de les propostes d'alguns autors (Burger, 2003; Palm, 1997, Corpas, 2003; Fleischer, 1982; Ruiz, 1998; Sancho, 1999; Cuenca, 2000, etc.), l'autora estableix uns criteris de caracterització: ús repetit, estabilitat o fixació, idiomàticitat, i polilexicalitat, els quals descriu i amplia d'acord amb les aportacions dels fraseòlegs que se n'han ocupat. Enfront d'algunes qüestions polèmiques: unitat fràsica polilexical

versus unilexical i inclusió o no de les parèmies en l'àmbit d'estudi de la fraseologia, l'autora pren partit: en el primer cas, a favor d'incloure unitats d'una sola peça si l'estudi ho requereix; en el segon, a favor de la inclusió susdita, perquè les coincidències en les projeccions metafòriques poden donar compte de la diversitat formal de les unitats fràsiques. Precisament, en català és especialment abundant la relació entre locucions incloses en parèmies o parèmies que esdevenen locucions, com ara *Bullir la sang / La sang sense foc bull*; *Tenir la mà foradada* (o *Tenir la bossa escurada*) / *Mà foradada, bossa escurada*, etc. Aquest tema l'hem tractat en alguns treballs (Conca, 1998, 2000).

La universalitat dels sistemes fràsics és un altre dels aspectes abordats per l'autora, ja que pot facilitar la comparació interlingüística. Cita els treballs de Dobrovolskij, 1988; Wortjak, 1989; Corpas, 1998, Greciano, 1997, entre d'altres, que han intentat establir tendències comunes contrastant diverses llengües. S'hi descriuen els plantejaments de cada treball, però hom troba a faltar una síntesi on la veu de l'autora pose de manifest aquells trets que es poden considerar més universals. Quant a la classificació, un altre aspecte fonamental en la disciplina, van Lawick tria tres autors i en justifica la selecció: Burger (2003), perquè és una de les propostes actuals més representativa de la fraseologia alemanya; Ruiz (1998), perquè estableix criteris que situen les unitats fràsiques en un *continuum* que va del centre a la perifèria segons el nombre de trets que presenten; Corpas (2003), perquè es tracta d'una classificació aplicable a dues llengües diferents, ja que parteix d'una certa universalitat que sembla caracteritzar els sistemes fràsics. L'explicació de cadascuna de les propostes és clara i sintètica i, en el cas de la de Corpas, s'hi afegeixen exemples en alemany i català als ja presentats per la fraseòloga en castellà i anglès, que corroboren els paral·lelismes en els sistemes fràsics de les quatre llengües. No obstant això, l'autora no utilitza cap de les classificacions esmentades en el corpus que analitza, sinó que es limita a denominar genèricament (*fraseologisme, unitat fraseològica* o *expressió fraseològica*) qualsevol construcció lexicalitzada, independentment de l'estructura sintàctica que continga. Es podria justificar a partir del fet que el treball se centra en l'anàlisi semàntica dels somatismes, però tot i això, en la correspondència entre dues unitats fràsiques de llengües distintes, no sempre es troba l'equivalent formal, cosa que exigeix modificacions estructurals en el cotext. I considerem important especificar els tipus d'unitats fràsiques també en l'anàlisi contrastiva.

En els dos darrers apartats d'aquest segon capítol, hi trobem els enfocaments semàntics semasiològics (agrupament de les unitats fràsiques segons la imatge evocada) i onomasiològics (agrupament de les unitats fràsiques segons el concepte expressat), il·lustrats amb exemples de diccionaris alemanys, catalans i d'altres llengües. I referències a aquells autors que se centren en l'estudi comparatiu dels somatismes (unitats fràsiques que contenen almenys un component que designa una part del cos

humà o animal). En aquest apartat, l'autora sosté un punt de vista més crític, observant que en les diverses propostes hi ha una certa heterogeneïtat de conceptes descriptors, sovint creats *ad hoc*. Així, pot variar bastant la concepció de camps semàntics que es prenen com a base, o s'hi barregen criteris temàtics amb altres cognitius, de manera que la falta de sistematicitat dificulta la consulta. L'autora es decanta per un enfocament manejable, acostat als criteris lexicogràfics (ordenació alfabètica per la paraula clau), aplicats als somatismes, que poden agrupar-se sota el rètol COS HUMÀ, que és el que serveix de metàfora base o és la base d'una projecció metonímica. Coherentment amb aquest criteri, que compartim, l'autora, en fer l'anàlisi contrastiva del corpus, agruparà els somatismes per la paraula clau (cames, ossos, boca, ulls, etc).

En el capítol tres, van Lawick se centra en els estudis de fraseologia contrastiva i els agrupa per tendències o línies de recerca: la que parteix de la descripció i la comparació formals (estructura nominal, verbal, oracional, etc.), la que se centra en agrupaments temàtics (constituents que pertanyen al mateix camp semàntic) i la que busca equivalents interlingüístics. Desenvolupa la darrera línia i cita els autors que s'hi han dedicat a establir els paràmetres de la comparació interlingüística, que d'acord amb Corpas (1998) inclouen la comparació efectiva dels distints sistemes fràsics en els nivells formal, semàntic, discursiu i pragmàtic. La comparació interlingüística ha demostrat que hi ha casos d'equivalència total (els anomenats *europèismes*¹), d'equivalència parcial i d'equivalència nul·la. L'autora aporta exemples interessants com ara en català *mossegar-se la llengua*, que té equivalència total en alemany, anglès, francès, italià, espanyol i portuguès, o un altre d'origen clàssic *manus manum lavat* 'un favor es paga amb un altre', que té connotacions positives en llengües romàniques ('ajudar') però negatives en les eslaves ('tapar-se els defectes mútuament'). Els nombrosos exemples, en alguns casos basats en estudis d'altres autors, il·lustren a bastament els tres tipus d'equivalències i els criteris seguits per establir-les. L'autora presenta els paràmetres de la comparació fraseològica (semàntics, morfosintàctics i pragmàtics), establerts per Dobrovolskij i Corpas, però decideix centrar-se en el semàntic, per a l'anàlisi contrastiva que planteja.

S'hi tracta també el corpus textual com a recurs traductològic, alhora que font de documentació, i el corpus textual paral·lel (un text en una llengua origen que és traslladat a una o diverses llengües meta). Des d'aquesta perspectiva es poden observar

1. En aquest sentit, recomanem l'obra de Gyula Paczolay (1997) *European proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*, Hungary, Veszprém, on es comparen 106 proverbis (europèismes culturals), que presenten fonts comunes i correspondències en llengües molt diferents. Així com el Diccionari de Sebastià Farnés: *Paremiologia catalana comparada*, 8 vols., Barcelona, Columna, 1992-1999. L'un i l'altre haurien donat informació rellevant a Heike van Lawick en algunes de les unitats fràsiques que tracta.

tendències en la conducta traductora i estils de traducció individual, alhora que s'ofereixen possibilitats diverses de traducció.² Com a complement d'aquests tercer capítol, s'hi presenta una anàlisi traductològica de l'obra de Brecht: *Furcht und Elend des III. Reiches*, en edició de 1998, que es compara amb la traducció catalana de Heike van Lawick, 2001, i la traducció castellana de Miguel Sáenz 1994. Se centra, com ja hem dit abans, en els somatismes perquè són característics de la llengua de Brecht: «El dramaturg alemany —diu l'autora— hi emprà els fraseologismes per caracteritzar el llenguatge quotidià dels personatges. Situats en l'Alemanya de Hitler, usen un registre col·loquial que reflecteix l'alemany divulgat per la propaganda nacionalsindicalista (...), però l'ús que fa dels somatismes no es limita a imitar el llenguatge d'una època, hi recorre també per subratllar els gestos que es poden veure en la seua base metafòrica» (p. 112). En aquesta anàlisi, es quantifica la presència d'unitats fràsiques en cada un dels textos, es passa a una anàlisi de la comparació metafòrica des d'un punt de vista ampli i, finalment, s'analitzen els idiomatismes pròpiament dits. N'hi ha resultats ben interessants, però destacarem el fet que la producció fraseològica dels textos meta no és inferior al d'origen i que en català hi ha més unitats fràsiques al voltant del somatisme *cap* que en alemany o espanyol.

En el darrer capítol del llibre, on se sent amb més potència la veu de l'autora, s'hi aprofundeix en els mecanismes lingüístics i gestuals emprats per Brecht, que regira, capgira i modifica les unitats lèxiques i fràsiques³ per tal d'aconseguir l'efecte de distanciament necessari per a denunciar el terror nazi. I, en fer veure d'una altra manera les expressions populars, qüestiona allò que ens havíem acostumat a acceptar com a natural o familiar incidint en la nostra capacitat de canviar les coses. Es continuen analitzant els somatismes en la mateixa obra de Brecht: *Furcht und Elend des III. Reiches*, però ara aplicant els paràmetres semàntics de la comparació interlingüística a traduccions en diverses llengües romàniques i, en algunes, amb més d'una versió (francès, italià, portuguès, català i espanyol). L'anàlisi, seguint Corpas (2000), es fa atenent el significat fraseològic, la base metafòrica i la composició lèxica. El mètode seguit en l'anàlisi està ben descrit (pp. 148-149) i aplicat fil per randa als somatismes

2. Hem aplicat aquesta perspectiva contrastiva a un text de la literatura medieval (Conca / Guia (2006) «Anàlisi contrastivo del fràscic de *Tirant lo Blanc* (València, 1490; Barcelona, 1497) y sus traducciones castellana (Valladolid, 1511) e italiana (Venezia, 1538, 1566, 1611). Entre el calco, la equivalencia y la creación», *Cahiers de Prohemio* 7 (2006)).

3. Els treballs sobre el fràscic de Bertolt Brecht són molt nombrosos. L'autora en cita alguns, entre els quals dos de Wolfgang Mieder (1997, 1998), on fa observacions força interessants. Nosaltres hi afegiríem també els estudis de Barbara Hellen Woods, que s'ha ocupat del fràscic de Brecht en sis treballs, els de Jan Knopf o els de Richard J. Rundell (vegeu la referència bibliogràfica a W. Mieder & G. B. Bryan (1996): *Proverbs in World Literature: A Bibliography*, New York, Peter Lang.

fràsics, introduïts pel mot clau: cames, ossos, boca, ulls, orelles, cap, columna vertebral, clatell o coll, mà, cul. Per a l'anàlisi contrastiva de cada unitat fràsica, van Lawick dóna abundant informació, situant el lector en l'escenari de l'obra (cotext i context) i aportant documentació a partir de les fonts lexicogràfiques i fraseogràfiques que s'hi manegen. En general, l'anàlisi resulta molt interessant tant per les correspondències usades en cada llengua com per les connotacions no sempre equivalents que s'hi detecten, posant a prova la perícia dels traductors. A més a més, l'autora aporta informacions curioses i documentals sobre l'origen i l'extensió dels somatismes en les diverses llengües.

Ens detindrem a comentar breument l'apartat 4.4.6 «Les orelles». L'autora comenta, a partir de les fonts, que aquest òrgan ha inspirat en alemany més unitats fràsiques que l'ull, potser perquè l'ús metonímic d'orella per oïda ha multiplicat els exemples. Aquesta afirmació es reforça perquè la percepció del comportament animal es trasllada al món dels sentiments. Així, hi ha expressions en alemany que parteixen de les orelles caigudes dels animals, una imatge que s'hauria traslladat als éssers humans per indicar desànim o tristor. Observa van Lawick que en l'àmbit de la Romània aquest ús no és tan freqüent i en català encara ho és menys, perquè s'empren altres parts de cos: *cap cot*, *cap baix*, *amb la cua entre cames*; en canvi, hi ha unitats fràsiques que parteixen de la substitució metonímica com és ara: *Die Wände haben Ohren* 'no es pot parlar lliurement, sense córrer el perill de ser escoltat' ['les parets tenen orelles'], que troben correspondència en moltes llengües. En els passos de l'anàlisi, l'autora reproduïx l'enunciat del text original i els dels textos meta; a més, contextualitza l'enunciat (l'emissor del qual és una dona jueva) a fi de fer entendre el significat comunicatiu: «la dona ha de fugir i retreu al seu marit la passivitat, la por a ser escoltat pels delators, que espïen amb l'orella enganxada a la paret». Per explicar el pas de la imatge metonímica (orella per oïda) a la metafòrica (tota la paret és una enorme orella-oïda), van Lawick es basa en l'origen que s'atribueix a la parèmia i cita com a font documental el *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, 5 vols, de L. Röhrich (1994 [1991, 1a. ed.]).

Seguint Röhrich, l'autora comenta que «aquesta expressió nasqué a França, amb motiu de l'anomenada *Nit de Sant Bartomeu* (1572) en què més de tres mil hugonots foren assassinats pels catòlics. [...] En l'època en què fou encunyat, Caterina de Mèdici va manar encastar en les parets del Louvre uns conductes invisibles que li permetien escoltar, des de diferents habitacions, de què parlava la gent i què opinaven d'ella. Diuen que, gràcies a aquest sistema, es va avançar a alguns complots per assassinar-la» (p. 200). La motivació atribuïda a l'origen de la parèmia, explicada de la mateixa manera per al portuguès (Neves, 1992), permet a van Lawick deduir que la base metafòrica no és l'orella sinó que l'òrgan humà s'assimila als conductes d'espionatge col·locats en les parets del Louvre.

El problema és que aquesta parèmia no es va encunyar en aquella situació, perquè tenim documentació medieval en català que ho desmenteix. Així, al *Terç del crestià*, de Francesc Eiximenis, trobem: *Les parets tenen orelles* i al *Tirant*, *Les mates tenen ulls i les parets orelles*. Farnés cita en *Paremiologia catalana comparada: A vegades les parets tenen orelles*, amb esment al *Tirant*, i *Les portes tenen ulls i les parets orelles*. A més a més, tenim una referència àrab en *El refranero andalusí de Ibn Asim Al-Garnati*, i Paczolay, a *Europeans proverbs*, també hi aporta documentació abundant.

La documentació referida suara ens fa deduir que el pas de la imatge metonímica a la metafòrica que van Lawick proposa degué produir-se en èpoques remotes, i és que la persecució de l'home per l'home (la por, l'espionatge, la delació...) és tan antiga com la humanitat. En les motivacions atribuïdes a l'origen d'una unitat fràsica, cal ser prudents perquè sempre podem trobar documentacions anteriors, en una o altra llengua, que invaliden les deduccions a què ens ha portat una documentació determinada. És possible que el fet històric relatat ajudés a revifar l'ús d'aquesta unitat fràsica, que presenta, en totes les llengües contrastades per l'autora, la mateixa base metafòrica, el mateix significat fràsic i només petites variacions en la composició lèxica d'algunes llengües. Per exemple: en català, francès i italià hi ha equivalència total (*les parets tenen orelles; le murs ont des oreilles; i muri hanno orecchie*). L'autora afirma, amb encert, que es tracta d'un europeïsm cultural, però no es va encunyar en 1572 a França, sinó que el seu origen és antiquíssim i, segons la documentació, podríem tenir l'àrab com a via d'entrada.

Comptat i debatut, l'obra de Heike van Lawick, considerada en el seu conjunt, és ben interessant, precisament perquè s'endinsa per camins poc ferrats, que porten a descobrir nous indrets o trepitjar els coneguts però des d'un altre angle. A més a més, aquests indrets són apassionats: la conceptualització del món a través de metàfores, quines són les metàfores que hi ha a la base del coneixement humà, com s'expressen en cada llengua mitjançant unitats fràsiques iguals, semblants o diferents. Ben mirat, es tracta d'un llibre ple de suggeriments teòrics i pràctics que no pot decebre el lector, malgrat que el camí no siga sempre planer i calga esmerçar-hi esforç.

MARIA CONCA
Universitat de València

Rafael Beltrán, *Tirant lo Blanc, de Joanot Martorell*, Madrid, Síntesis, 2006.

Rafael Alemany, *Introducció al Tirant lo Blanc*, Alzira, Bromera & Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2007.

Més enllà de les pompes i l'oripell que originà la celebració, el 1990, del cincents aniversari de la primera edició valenciana del *Tirant*, els fastos de l'esdeveniment, amb la perspectiva de quasi vint anys de distància, han servit per a donar nova empenta als estudis i a la investigació sobre el gran clàssic de la literatura catalana. N'hi ha prou de fer una ullada a la bibliografia publicada per Beltrán i Izquierdo (1996) o a la que inclou l'última edició d'Albert Hauf (2005), per a adonar-se que els estudis relacionats amb aquest monument valencià de la literatura de cavalleria són cada dia més nombrosos. A hores d'ara no sols sabem més del *Tirant* i de la vida de Joanot Martorell –gràcies sobretot a les troballes documentals de Villalmanzo i Chiner–, sinó que la imatge del cavaller bregós disposat a emprendre un viatge a Anglaterra per defensar l'honor de la seua germana s'ha matisat bona cosa sabent que exercí d'escrivà de ració i estigué a Nàpols i a Sicília al servei del Magnànim i de Carles de Viana, amb el qual degué compartir, ja a Barcelona, la intensa activitat literària dels escriptors que integraven el cercle intel·lectual del príncep (Jaume Turró 2001 i 2002). Sabem també que, en els últims anys de vida, a més de les tasques diplomàtiques que va fer al servei de la corona, un període de «desacceleració econòmica» –com en dirien ara– compartit amb la família l'obligà a empenyorar a Martí Joan de Galba el manuscrit d'una obra que havia tardat anys a teixir i que la mort (a les primeries del 1465) no li permeté recuperar.

I la metàfora del món tèxtil no sembla gratuïta. Paral·lelament a les noves descobertes sobre la biografia de l'autor, la investigació ha fet avançar el coneixement de les fonts amb què embastà la seua obra, la qual cosa ha fet abillar el cavaller Martorell amb la vestidura d'un lletraferit d'exquisida cultura literària i un mestratge en l'art de la narració que el connecten a les plomes europees més refinades de l'època. Així mateix, hem aprofundit la comprensió i les claus que amaga una narració de la complexitat del *Tirant*. De la idea d'un relat bastit quasi per atzar gràcies a la genialitat d'un autor i potser amb la intervenció no sempre ben encarrilada d'una altra mà (Galba), i fins i tot d'un tercer (Corella), hem passat a la constatació, pràcticament unànime en la crítica més recent, d'un univers narratiu molt més coherent del que havien postulat els crítics al començament del segle passat, excessivament constrets per la rêmora de la moda de la novel·la realista. A hores d'ara tenim un clàssic farcit de remissions literàries i intertextualitats, ben planificat des de l'inici del relat i perfectament travat en un canemàs discursiu amb moltes notes d'originalitat però comprensible dins els cànons literaris de l'últim període medieval. A més a més, noves edicions i

traduccions han col·locat el *Tirant*, definitivament, al capdamunt de les obres *universals* de la literatura catalana, fins a convertir-lo en l'obra clau que ens representa en el panorama internacional, tal com el *Quijote* és emblema en la literatura espanyola o Shakespeare en l'anglosaxona.

En aquest panorama sorgeix, quasi com una necessitat, la publicació de dues noves síntesis d'actualització com les que ressenyem ara. No es tracta, d'entrada, d'investigacions innovadores, sinó d'autèntiques guies de lectura especialment destinades als lectors, als estudiants o als estudiosos que s'acosten per primera vegada a aquesta monumental narració cavalleresca del s. xv o que volen ampliar-ne les claus interpretatives, sempre difícils o complexes en un relat medieval, amb l'ajuda d'un expert que els mostre el camí pels complexos viarany del relat. Vénen a sumar-se a altres monografies que durant molt de temps han fet aquest paper de primera aproximació per al públic interessat per aquest «tesoro de contento», especialment les de Martí de Riquer –*Aproximació al Tirant lo Blanc*, de 1990, i *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*, de 1992, no feien sinó culminar una llarga trajectòria d'estudis i edicions de l'obra–, però també altres aportacions clàssiques com les de Dámaso Alonso (1951-1952), Vargas Llosa (1969) o les més antigues de Givanel i Mas (1912), Nicolau d'Olwer (1905 i 1961) o Rubió i Balaguer (1948). El propòsit en els dos casos és, per damunt de tot, divulgar les novetats –i n'hi ha moltes– que ens han permès millorar la comprensió del *Tirant*, amb una actualització de continguts que l'avanç de la crítica ha fet del tot obligatòria i que, en determinats temes, converteix en *caduques* les monografies anteriors.

Totes dues naixen de la mà de dos professors universitaris amb una llarga dedicació a l'estudi del clàssic valencià. Això no obstant, la diferència d'interessos i criteris de les editorials que han promogut els dos projectes explica que les síntesis de Beltrán i Alemany, iniciades amb la finalitat comuna de fer a mans del màxim nombre de lectors una aproximació actualitzada per a la lectura del *Tirant*, siguen ben distintes, per imperatiu editorial, en abast i pretensions o en el nivell de profunditat en el tractament dels diversos temes. Així, la síntesi d'Alemany és l'últim volum publicat de la col·lecció «Essencial» de l'editorial Bromera, fet que comporta una limitació de pàgines (poc més d'un centenar) i una fèrria restricció en l'aparat crític (referències sempre en l'interior del text, restringides als ítems fonamentals i a una selecció bibliogràfica reduïda als estudis *essencials*). En aquest cas, el públic destinatari per excel·lència són els estudiants universitaris o de l'educació secundària i, subsidiàriament, el professorat de secundària, de manera que en la redacció de l'obra s'imposa també una voluntat de claredat expositiva i de divulgació que per força obliga a deixar de banda explicacions complementàries i matisos, tot i que sense menyscar el rigor acadèmic i l'actualització de continguts. A més de les quatre pàgines de bibliografia essencial, hi

són recollits en set capítols els aspectes fonamentals i les claus per a entendre la narració de Martorell. Autoria i datació, estructura i argument, fonts i models literaris, característiques literàries bàsiques (historicitat i versemblança, coherència estructural, humor i ironia, teatralitat, diversitat estilística i de formes d'elocució), relació amb altres obres (*La Celestina*, el *Quijote* i Shakespeare) i fortuna editorial (edicions i traduccions) són els temes que centren cadascun dels capítols, precedits d'un de contextualització inicial sobre l'univers de la cavalleria (realitat històrica de la cavalleria, documents del món cavalleresc, tractats, cròniques, biografies i narracions cavalleresques). És fàcil veure que l'esquema d'aquesta *Introducció al Tirant lo Blanc*, la intenció didàctica i la claredat expositiva deuen molt a les monografies de Martí de Riquer, el mestre de qui Alemany va escoltar de viva veu les primeres lliçons sobre l'obra universal de Martorell. En qualsevol cas, el mèrit del volum rau en el fet d'haver aconseguit proporcionar de forma clara i entenedora, amb les limitacions esmentades, les claus fonamentals per a servir de guia a l'estudiant o a l'estudiós que vulga capbussar-se per primera volta en el maremàgnum del *Tirant* amb un esquema ben actualitzat per a fer millor la travessia.

També és significatiu que la síntesi de Beltrán haja sigut publicada, precisament, en la col·lecció «Historia de la Literatura Universal» de l'editorial Síntesis; tant el títol de la col·lecció com el fet d'aparèixer en castellà són un símptoma ben clar de la voluntat d'abastar un espectre de públic més ampli. Un marc d'acció molt més extens (quasi tres-centes pàgines, però també sense notes a peu de pàgina) ha permès a Rafael Beltrán que la seua aportació ultrapasse els límits d'una *síntesi*. Al final hi ha una selecció bibliogràfica semblant a la d'Alemany (set pàgines), en la qual recull només els estudis més destacats, tot i que la remissió a la bibliografia d'estudis sobre el *Tirant* elaborada en col·laboració amb Josep Izquierdo (1996) i actualitzada en la revista electrònica *Tirant* (<http://parnaseo.uv.es/tirant.htm>), que el mateix Beltrán dirigeix des del 1998, li permet fer-hi remissions en l'interior del text a altres publicacions més puntuals. L'ampliació en el marge d'actuació ha fet possible també que l'autor tracte amb més profunditat els temes essencials en l'estudi del *Tirant* i que, de retruc, haja completat la síntesi amb aportacions pròpies –destaca, per exemple, l'estudi de les divises o de les lletres o mots– que enriqueixen notablement aquesta summa i que la converteixen, alhora, en una contribució ben interessant, per innovadora, encertada i original, als estudis tirantians.

El volum s'enceta amb una breu presentació i un capítol inicial dedicat a la biografia de Martorell, perfectament posada al dia, igual que en el cas d'Alemany, amb els estudis de Villalmanzo i Chiner i amb les investigacions de Jaume Turró. Així mateix, el capítol segon és un recorregut ben detallat, un pèl en excés, per la trama argumental de la narració, adobat amb comentaris que introdueixen alguns dels temes

i les claus que analitza amb més profunditat en els capítols següents. Falten encara anàlisis detallades dels personatges de l'obra, sobretot dels personatges *menors*, crucials també per a entendre el conjunt; per això mateix destaca agradablement el capítol tercer, que centra l'atenció en el protagonista del relat i en alguns dels personatges femenins més importants de l'obra (Carmesina, Plaerdemavida, la viuda Reposada, l'emperadriu i Eliseu). Gràcies a Beltrán, segurament, la idea que n'extraurà un lector que no conega encara el *Tirant* és que es tracta d'una obra amb uns personatges complexos en matisos però perfectament coherents en l'actuació i el retrat, hereus d'una rica tradició literària compartida per l'autor o reinterpretada amb nous colors.

De segur que amb aquests preliminars el lector novell començarà la lectura del capítol quatre perfectament conscient que l'expressió «novela total» encunyada per Vargas Llosa no és gratuïta i justifica sobradament la inclusió de l'obra entre les peces cimera de la literatura universal. La presentació i l'anàlisi de la narració, en aquest capítol, des de diversos enfocaments, justifica plenament l'expressió cervantina «con estas cosas de que todos los demás libros deste género carecen» i fa evident que el *Tirant* és una obra total i completa pel bigarrat entramat de components que ofereix al lector. Beltrán n'analitza aspectes bastant coneguts en la crítica tirantiana tradicional: la narració que segueix l'esquema d'una biografia cavalleresca, el relat exemplaritzant contra el poder de Fortuna (amb la necessària comparació amb el *Curial*), la dosi de realisme en la descripció de l'espai, els usos i costums de la cavalleria o el món cortesà, la història d'amor i guerra, etc. Completa el retrat, però, amb aspectes menys tractats habitualment en els estudis sobre l'obra, com les relacions amb l'espectacle teatral (episodis de la Roca del déu Amor, del rei Artús, però també la ficció de la viuda Reposada o els elements relacionats amb les entrades de prínceps) o l'empremta de determinats relats folklòrics (història de Ricomana i l'infant Felip, capítols del filòsof de Calàbria, aventura d'Espèrcius amb el drac i la princesa, etc.). Especialment interessants són les comparacions amb *La Celestina* o les obres de Juan Rodríguez del Padrón, que, si bé no podem afirmar que hagen rebut la influència directa del *Tirant*, sí que permeten entendre amb més claredat determinats aspectes a partir de la comparació i la interpretació de motius, provinents potser de fonts comunes.

De fet, el tema de les fonts, una de les qüestions de l'obra en què més hem avançat els últims anys, rep un tractament important en les dues monografies, perquè no podem entendre el *Tirant* sense conèixer com *reciclava* Martorell les lectures que constitueixen la seua «memòria literària», que el treball de Pujol (2002) ha ajudat a caracteritzar amb més detall, pel fet d'especejar i desxifrar els mecanismes de treball que acosten la confecció literària de l'autor valencià a la tècnica del centó medieval. Ara sabem que el *Tirant* és un immens mosaic literari bastit amb fragments procedents d'una quarantena d'obres i especialment amarat de l'esperit de les *Històries troianes* de

Jaume Conesa, la versió catalana de les *Tragèdies* de Sèneca, les *Heroides* ovidianes, Boccaccio i les proses del seu coetani Corella, pilars bàsics que sostenen l'arquitectura narrativa del *Tirant*, aprofitats com a materials discursius, literalment o no, i de vegades reinterpretats en un sentit complement distint.

Per a evitar de crear un immerescut greuge comparatiu, cal entendre cadascuna d'aquestes dues obres en el marc editorial en què han sorgit. Totes dues compleixen amb escreix el paper de síntesis actualitzadores per a l'estudi i la lectura del *Tirant*, a pesar de respondre a objectius i imposicions editorials diferents i haver sigut pensades per a un públic distint. Tan de bo que aquestes obres puguen contribuir a *enganxar* nous lectors, o estudiosos, a la lectura de l'obra literària més emblemàtica de la nostra literatura. Del *Tirant*, a més de nombroses traduccions i edicions de tot tipus (repertori i classificació en Hauf 2005), se n'han fet adaptacions per al públic infantil i juvenil, per al teatre, per al cinema, etc. Ara ja tenim síntesis per a servir de guia al lector no iniciat o a l'estudiós i la bibliografia dedicada a l'obra augmenta considerablement amb l'allau de noves aportacions (la que trobem en l'ed. Hauf 2005 és, fins al moment, la llista més completa i més recent). Tal volta el pas següent hauria de ser una bibliografia comentada, en la línia de l'última *Bibliografía del Quijote por unidades narrativas y materiales de la novela* de J. Fernández (Madrid, 2008), és a dir, una monografia –i encara faria millor paper una base de dades accessible en línia– per a descriure, classificar, sintetitzar i avaluar adequadament l'extens conjunt d'estudis i materials bibliogràfics sobre l'univers tirantià.

JOAN M. PERUJO MELGAR
Universitat d'Alacant

Neus Nogué i Serrano, *La dixi de persona en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

Tot és anar de la gent a la gent,
passant per un mateix cada vegada
sense cometre excessos histriònics
ni gravitar entorn d'un eix falsat.

Encara que, en aquest poema, Martí Pol denuncia la dèria que tenim els éssers humans de convertir en el nostre eix vital el *jo* petit i particular que acomboiem, és

evident que cada parlant construeix un discurs personal i irrepetible sobre ell, els altres i el món a partir, precisament, d'un centre format pel *jo*, l'*ara* i l'*aquí* que li pertoquen en cada moment.

El treball que ressenyem, resultat de la tesi doctoral *Dixi de persona i marcs participatius en català* (Nogué 2005), s'emmarca en el corrent que analitza la relació entre el llenguatge i els contextos d'ús, ja que es preocupa precisament dels mots que hi tenen a veure d'una manera més clara. En l'activitat discursiva, el fet de compartir l'espai i el temps, de tenir-ne un coneixement o una percepció, permet un estalvi important en la selecció de totes aquelles paraules que, pel sol fet de ser utilitzades en un context determinat, poden perdre tota la càrrega semàntica i orientar-se tan sols a la funció assenyaladora. És evident que totes les paraules parlen de la realitat física o conceptual; però n'hi ha algunes que més que parlar-ne l'assenyalen.

Si tu li dius això mateix avui no podràs fer-ho fins dilluns. Jo no t'ho dic per fer-te empipar però demà passat ja serà massa tard perquè ho arreglis. Des de fa una estona no paro de pensar-hi i crec que tu no te'n fas el càrrec.

En aquest tros de discurs, hi ha un seguit de mots que tan sols es poden actualitzar, emplenar de sentit, si es comparteix el context amb els interlocutors. Tan sols així es podrà saber qui hi ha exactament darrere de «jo», «tu» i «te», i a què fan referència «avui», «demà passat» i «fa una estona». Tan sols així es podrà localitzar qui és el subjecte de «dius», «podràs», «arreglis» i «te'n fas el càrrec», i el de «dic» i «no paro de pensar-hi».

Per poder copsar plenament el significat d'aquests termes, cal situar-se en l'àmbit de la pragmàtica i pensar en la mena d'anàlisi que aquesta disciplina proposa, perquè un enfocament tan sols semàntic no en pot donar una idea suficient ja que n'ofereix només una idea vaga i imprecisa. Aquests són mots que s'actualitzen en l'ús de la llengua, en el discurs cara a cara, en els actes de parla més que no pas en les oracions en abstracte. Per això, Nogué els situa en la interfície que hi ha entre els aspectes gramaticals i lèxics de la llengua i els aspectes pragmàtics; entre la gramàtica i la pragmàtica.

Gramaticalment, la dixi es codifica mitjançant morfemes verbals («Ja *han passat* dues setmanes»), pronoms personals àtons («*M'* escolteu?») i tòpics («En el nostre cas som *nosaltres* els que ens desplaçem»), articles definits («Si agafeu *el* dossier...»), demostratius («Desafortunadament, en *aquest* país no hi ha cultura»), adverbis de temps, lloc i manera («Com va anar *ahir* el partit de futbol»), vocatius («Però això és una excusa, *mare*, barata») i alguns mots amb contingut lèxic («*Vingui* aquí»).

I és que aquesta mena de paraules rep la qualificació de «díctiques» precisament perquè escullen uns elements del context, els enfoquen i els assenyalen. La diferència entre els mots díctics i els anafòrics ja apareix en l'obra d'Apol·loni Díscol, gramàtic del segle II dC, que l'explicita en la seva *Sintaxi*. Durant segles, però, la seva aportació va ser oblidada, i no va ser reconsiderada fins ben entrat el segle passat en les gramàtiques descriptives. El tema, finalment, ha preocupat lingüistes insignes com Jespersen, Bühler, Benveniste, Jakobson, Fillmore, Lyons, Kerbrat-Orecchioni i Levinson.

L'autora defineix la dixi com:

El fenomen pel qual s'utilitzen unes formes lingüístiques, ja siguin gramaticals o lèxiques, que tenen dins el seu significat un o diversos trets que, tant en la fase de producció de l'enunciat com en la de recepció, permeten identificar-ne el referent en relació amb algun element del context espaciotemporal d'enunciació.

Per tant, parteix del convenciment que la dixi és un procediment de referència, diferent del de referència absoluta i del de referència relativa, que està íntimament lligat al context –entès d'una manera general–, i que es construeix al voltant d'un origen de coordenades format per «jo», «ara» i «aquí». Nogué, endemés, ens fa veure com aquest punt es concentra i s'eixampla a gust del consumidor. Així, «Vine aquí ara mateix» té un «ara» que tan sols es pot interpretar si s'és dins de la situació de comunicació, és un díctic assenyalador; mentre que «Per què no fan olor les flors d'ara?» té un díctic simbòlic que demana un coneixement molt més general i ampli de l'esdeveniment comunicatiu. I no sols això, sinó que l'autora també aporta exemples de desplaçament d'aquest punt, com ara en les activitats esportives o les retransmissions televisives, en què l'entrenador o el periodista situen el seu centre díctic en el lloc dels participants o de l'audiència («Gireu el coll cap a la dreta», «De seguida ho veuran a la banda esquerra de la pantalla»), o en el discurs reportat d'estil directe, en què qui parla reproduïx el centre díctic de l'enunciator de la citació. Per exemple, en «I em diu el Jordi: "A veure si seré l'últim cap d'agrupament..."», es veu ben clar que el parlant ha deixat el seu «jo» al Jordi.

La lingüística parla de diversos tipus de dixi: de persona (que codifica les referències als participants en la comunicació), d'espai (que codifica la situació i l'orientació física d'aquests participants), de temps (que codifica el moment en què té lloc la comunicació), de manera (que codifica les referències modals en relació amb el centre díctic) i social.¹ Però el tema és tan complex que n'hi ha hagut prou amb la de persona per generar una tesi doctoral de l'envergadura de la que ressenyem.

1. Que l'autora no considera primària, sinó més aviat subsidiària de la de persona.

Els objectius específics del treball de Nogué són fonamentalment tres. Per un costat, caracteritzar el conjunt d'estructures lingüístiques que han codificat la dixi, és a dir, les categories díctiques. Per un altre, caracteritzar les categories que tenen a veure amb la relació que s'estableix entre els participants d'un esdeveniment comunicatiu i el mateix esdeveniment, amb el *marc participatiu* segons la terminologia de Goffman (1981), és a dir, les categories que componen el *format de producció* (o enunciator) i el *format de recepció* (o enunciatari), per mirar de trobar-hi les referències prototípiques però també les formes alternatives. I, finalment, interpretar les expressions díctiques en relació amb els mecanismes de cortesia lingüística.

El corpus sobre el qual sustenta l'anàlisi és poderós: 72.000 paraules emeses per enunciadors adults i projectades sobre gèneres diversos trets de l'activitat verbal quotidiana. Per la seva mirada crítica passen converses col·loquials, entrevistes de premsa i televisió, classes magistrals, cartes personals, manuals acadèmics, textos religiosos, fòrums d'internet, discursos polítics, radiofònics i jurídics, i pel·lícules. El *Corpus Oral de Conversa de la Universitat de Barcelona* (Payrató i Alturo (ed.) 2002), el *Corpus Oral de Registres de la Universitat de Barcelona* (Alturo, Bladas, Payà i Payrató (ed.) 2004) i el corpus usat per Josep M. Castellà en la seva de tesi, en són les fonts.

El progrés conceptual d'aquest treball gira entorn del concepte de «participant» i de «marc participatiu», fins al punt que l'autora mira de trobar la relació que hi ha entre el que s'anomena «dixi de persona» i el que ella anomena «dixi de participació». Mentre que la dixi de persona seria:

La utilització per part dels parlants d'unes formes lingüístiques que els permeten establir referències de tipus personal en relació amb els participants en la comunicació i el context espaciotemporal.

El concepte de *participant* esdevé molt polièdric i va molt més enllà del parlant i l'oient, entesos tradicionalment. Des de l'enfocament de Nogué, es considera que fa aquest paper «qualsevol persona que té accés a l'enunciat concret i a l'esdeveniment comunicatiu en conjunt». Però és evident que l'accés al fet comunicatiu pot ser d'índole molt diversa. És per això que, en el format de producció, hi situa l'*enunciator* que, tal com explicita Goffman, pot ser animador, autor o responsable. Així, per exemple, en «I l'Anna Mari també em va dir ja et compraré quatre paquets» trobem un sol animador però dos autors. I, en el format de recepció, hi col·loca l'*enunciatari*, que pot ser destinatari directe («Papa, em pots tenyir uns pantalons de color lila?»), destinatari no interpel·lat (en aquest cas, per exemple, la mare que sent la conversa i que hi pot intervenir en qualsevol moment) o participant no ratificat (pel fet que només pot ser-hi un oient, reconegut però oient; o pel fet que és un espia, és a dir, un oient de qui l'enunciator no és conscient).

Les formes més prototípiques dels enunciadors són la primera persona del singular («Ja t'ho explicaré després») i la primera del plural («Agafem les coses i

marxem»), i les dels enunciataris la segona persona del singular («No tens pas una poma o algo»), la segona del plural («Teniu un concepte de mi molt erroni») i els vocatius («Joan, ha començat l'etapa final»)².

Tanmateix, més enllà d'aquestes formes prototípiques, els enunciadors sovint també s'amaguen darrere la primera persona del plural, per exemple, en el plural majestàtic («Nos sancionem el que segueix»), el de modèstia («Tal com comentàvem a l'inici de l'exposició»), l'imperatiu plural («Bé, no ens posem pessimistes») i el plural genèric («Posem el cas que el traje valgués cent pessetes, no?»); però també de la segona del singular per referir-se a tothom («Quan vas a festivals veus meravelles i dius...»), i de la tercera («Un sempre escriu d'un mateix»). I, fins i tot, ho fan darrere un sintagma nominal ple («L'autora vol agrair la col·laboració de...»). Al cap i a la fi, l'enunciadador adopta un cert distanciament de si mateix sempre que substitueix la primera persona que li seria pròpia per la segona o la tercera del singular, o bé pel plural.

Els enunciataris, al seu torn, quan són destinataris directes admeten la primera persona del plural (a més de la prototípica segona persona). Per exemple, en «Com anem d'imaginació?» l'entrevistador té interès només en la imaginació de l'entrevistat i no pas en la de tots dos. I també la tercera en el tractament de vostè o quan l'enunciatari s'amaga darrere un sintagma nominal ple («I que tingui vostè bona nit», «Que ens vol dir alguna cosa, la senyora Susanna?»). Si es tracta de destinataris no interpel·lats els recursos són molt diversos, van des de les terceres persones («Deixa-la que estornudi»), i els demostratius («Li vaig fer un susto en aquesta»), fins als sintagmes nominals («Una poma per la mare»). L'enunciadador mostra un distanciament respecte de l'enunciatari cada vegada que li atribueix la tercera persona en lloc de la segona que li pertocaria.

I què fa l'enunciadador quan no es vol referir explícitament als participants? Doncs, elidir els complements («Toca treballar»), usar la passiva («Però es poden agafar o no?») i nominalitzar («En conclusió, a Catalunya regeix i ha regit el sistema de repartiment competencial»).

Segons Nogué, com més díctica és una expressió més fàcil és trobar-hi un referent i menys paper hi tenen els altres elements contextuais. Mentre que, com més feble és una expressió, més difícil és trobar-hi el referent i més paper hi tenen els altres constituents.

Té a veure amb això el fet que l'ús innecessari d'alguns mots díctics, per exemple dels que es refereixen explícitament als participants, actuï de manera descortesa («Jo... t'he dit que jo vull una cervesa»), i que les referències prototípiques, mitjançant la primera i la segona persona gramatical, siguin les més utilitzades en actes desproveïts de càrrega amenaçadora, que no necessiten cap mena de cortesia.

2. Que Levinson diferencia entre els de «crida» i els d'«acostament».

En definitiva, Nogué proposa qüestionar-se la unicitat de l'enunciador i l'enunciatari, i no partir de nocions gramaticals, sinó més aviat pragmàtiques, com les que ella usa en el seu treball. Per això, aquest estudi té com a premissa que no hi ha una correspondència biunívoca entre les categories gramaticals i les participatives. D'aquesta manera, pot anar molt més enllà de l'esquema típic que té en compte un únic enunciador i un únic enunciatari i oferir-nos un panorama complet del joc dels participants en els esdeveniments comunicatius verbals.

MARGARIDA BASSOLS I PUIG
Universitat Autònoma de Barcelona

Rafael ROCA RICART, *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 143, 2007, 430 pp.

La Renaixença valenciana és un dels períodes més interessants del nostre passat cultural i polític, però, paradoxalment, no ha estat objecte d'especial atenció per part dels investigadors valencians, tant des de la vessant literària, lingüística o sociopolítica, tot i que hem d'assenyalar valuoses aportacions de destacats estudiosos com Manuel Sanchis Guarner, Vicent Simbor, Ricard Blasco i altres autors.

Amb total seguretat, les opinions manifestades per Joan Fuster sobre el moviment hauran influït, tot i que involuntàriament, de manera significativa en aquesta manca d'estudis. Hem de recordar que l'intel·lectual suecà expressà de manera contundent la seua opinió sobre el moviment en diversos escrits, com ara *Nosaltres els valencians* (1962), on afirmà que «la Renaixença valenciana fou, socialment, un fracàs [...] i ho fou en un doble sentit», en el literari i en el polític.

Per altra banda, la valoració de l'actuació dels diversos renaixentistes feta per Sanchis Guarner, Blasco o Alfons Cucó, lloant la figura de Constantí Llombart com a impulsor de les iniciatives més interessants del moviment, i condemnant l'actitud de Llorente per haver-se negat a polititzar la Renaixença, tal com havia passat a Catalunya, premissa basada en una anàlisi del passat en funció dels interessos del present, ha impedit que ens apropàrem a aquest moviment amb els mínims d'objectivitat necessaris en qualsevol estudi científic.

No serà fins a finals de la dècada dels noranta que han aparegut diversos estudis —signats per Manuel Martí, Ferran Archilés o Rafael Roca— qüestionant aquesta interpretació del suposat fracàs de la Renaixença valenciana, i propiciant una reconsideració del moviment i del paper dut a terme pels seus principals protagonistes.

És en aquest context que hem de situar el llibre de Rafael Roca, *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, publicat per la Universitat de València (2007), que té l'origen en la tesi doctoral dirigida per Vicent Simbor, i que el 2006 obtingué el XXIII Premi Ferran Soldevila de Biografia, Memòries i Estudis Històrics, i posteriorment, el 2008, un dels Premis de la Crítica (concretament el d'estudis lingüístics i literaris) de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Altrament, també hem de dir que Rafael Roca ja havia tractat anteriorment alguns aspectes de Teodor Llorente. El 2001 veia la llum *Teodor Llorente. Escrits polítics (1866-1908)*, on es constata que l'apoliticisme de Llorente fou la manera com aquest «cregué que s'havia d'afrontar la Renaixença per tal de poder fer-la quallar». El 2003, a «Teodor Llorente. Del provincialisme al regionalisme valencianista», Roca demostrarà que el regionalisme apolític de Llorente «serví de base al posterior «regionalisme polític», i posteriorment, 2004, amb l'obra *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, Rafael Roca denunciava que la seua figura no havia gaudit de l'atenció dels estudiosos que li hauria de correspondre «en tant que peça clau de la recent història del poble valencià».

El llibre que ens ocupa és la continuïtat lògica dels estudis anteriors. Rafael Roca es marca com a objectiu fonamental demostrar que Llorente «esdevingué un dels escriptors més importants i influents de la literatura catalana contemporània» i el «líder indiscutible de la Renaixença valenciana». D'entrada, cal assenyalar que un dels aspectes més interessants de l'estudi serà l'aportació de materials, molts d'ells desconeguts o de difícil accés, que ens permetran conèixer de primera mà episodis imprescindibles per a una millor valoració d'aquest període històric i literari. En aquest sentit, cal destacar la publicació de diverses cartes i documents inèdits procedents de l'Arxiu biblioteca Llorente, custodiat pels seus descendents, i que no havia estat aprofitat anteriorment.

Però si aquest aspecte és ben significatiu, molt més ho serà l'anàlisi de les relacions privilegiades que Llorente mantingué amb personatges que contribuïren decisivament al desenvolupament del moviment renaixentista al llarg de les terres catalanes. Perquè Rafael Roca no es limita a estudiar els contactes entre Llorente i els principals autors valencians del moment, com ara Constantí Llombart i Vicent Blasco Ibáñez, sinó que la major part del treball el dedica a examinar les relacions de Llorente amb els escriptors catalans, mallorquins i provençals que encapçalaven els moviments renaixentista en els respectius territoris, com ara Víctor Balaguer, Jacint Verdaguer, Miquel Costa i Llobera o Frederic Mistral. S'ha de dir que aquest darrer aspecte és fonamental per a entendre els «intensos vincles de germanor» entre escriptors valencians i catalans, i que havien trobat en la figura de Teodor Llorente «la baula que els enllaçava amb València».

És a partir d'aquest estudi dels nexes entre els diversos líders de la Renaixença que la figura de Teodor Llorente se'ns apareix altament engrandida, en peu d'igualtat amb aquestes mítiques figures del moviment renaixentista, els quals veien el nostre literat com l'interlocutor imprescindible de les terres valencianes en la consolidació d'un ambiciós projecte de recuperació literària i lingüística.

El llibre s'inicia parlant de Marià Aguiló, el «primer guia intel·lectual i literari» de Llorente. El mallorquí Aguiló ocupà el càrrec de bibliotecari de la Universitat de València l'abril de 1858, i en pocs mesos impulsà la creació d'un moviment renaixentista valencià amb l'organització dels primers Jocs Florals el 1859. Rafael Roca s'esmerça a resseguir detalladament els contactes entre Llorente i Aguiló al llarg de la seua vida, per a concloure que la seua relació fou «efectiva i determinant en la vida d'ambdós escriptors [i] a més de cordial, esdevingué fecunda». De la seua recerca en desprén que la relació d'amistat fou especialment conreada per Llorente a través de la correspondència que mantingueren, i també dels contactes personals, nou en total, que són profusament descrits en l'estudi. A més a més, Roca destaca que Llorente dedicués al «volgut amic i savi mestre» la primera edició del *Llibret de versos* (1885), la presència constant de les activitats culturals i literàries d'Aguiló al periòdic *Las Provincias* i l'assistència de Llorente, en representació de Lo Rat Penat, a l'homenatge a Aguiló celebrat a Barcelona el 1909, fets aquests que palesen la profunda estima del literat valencià pel seu mestre.

El segon capítol del llibre el dedica Rafael Roca a analitzar la «difícil relació amb Constantí Llombart» mantinguda per Teodor Llorente. Realment, l'objectiu que es proposa Roca és trencar amb la visió tradicional dels estudiosos valencians sobre un suposat enfrontament entre els dos renaixentistes, percepció iniciada per Antoni Igual i Úbeda que parlava de poetes «de guant» i «d'espardenya», aprofundida per Manuel Sanchis Guarner en parlar del sector moderat, encapçalat per Llorente, i el progressista, per Llombart, i continuada per Alfons Cucó i Ricard Blasco, que emfatitzaven el positiu paper dut a terme per aquest en favor de la llengua i la literatura, mentre que situaven la figura de Llorente en contra de qualsevol iniciativa encaminada a l'enfortiment del moviment i a la seua politització. No cal dir que Roca es manifesta radicalment oposat a aquestes afirmacions ja que considera que «més que personatges contradictoris varen ser líders complementaris», que tots dos «treballaren en pro d'un mateix projecte cultural i lingüístic» i que ben sovint col·laboraren en nombroses iniciatives.

En el quart capítol Rafael Roca analitza la «simpatia envers Vicent Blasco Ibáñez» demostrada per Llorente. Tots dos mantingueren unes relacions de respecte, de discrepància cordial i d'admiració mútua, producte de la coincidència de dedicacions: literàries, polítiques i periodístiques. Ara bé, les divergències ideològiques mai foren un problema per a conservar unes relacions personals excel·lents, ni impediren, com sosté

Roca, que Blasco «tractara Llorente com un mestre literari», i aquest mirara Blasco «com un pare mira un fill» a causa de la diferència d'edat, trenta-un anys, existent.

Primerament, Roca examina l'etapa ratpenatista de Blasco, que considera com un període viscut amb «fervor i intensitat», donada la intensa implicació del jove escriptor en Lo Rat Penat, on col·laborà generosament des de 1883 fins a 1893, moment en què es produí un distanciament provocat pels intensos enfrontaments polítics entre conservadors i republicans. Malgrat les divergències entre els dos escriptors i polítics, Roca sosté que des de finals de la dècada de 1880 fins a la mort de Llorente, entre tots dos hi hagué una amistat «marcada pel respecte i l'afectivitat. Per demostrar aquesta afirmació, Rafael Roca ressegueix la relació literària entre els dos escriptors a través de l'atenció que *Las Provincias* dedicà a les obres que Blasco publicava i a la seua actuació política en l'àmbit republicà, es deté a comentar les cartes enviades pel novel·lista a Llorente, i analitza la positiva actitud mantinguda pel polític republicà davant de tres episodis clau per a la biografia llorentina, l'homenatge de 1903, la coronació de 1909 i la defunció de Llorente, el 1911, manifestada a través del periòdic republicà *El Pueblo*.

En el capítol següent, el cinquè, Rafael Roca estudia la ferma relació d'amistat existent entre Víctor Balaguer i Llorente nascuda el 1859 arran de la participació del poeta català en els primers Jocs Florals celebrats a València, i que al llarg dels anys no féu més que consolidar-se a través dels contactes que mantingueren, tant per les visites de Llorente a Barcelona com per les de Balaguer a la capital del Túria. De fet, Roca es fixa en les estades d'aquest a València el 1876, i sobretot el 1880, amb motiu de la celebració de la segona convocatòria dels Jocs Florals, que «meresqué, per part de *Las Provincias*, una cobertura espectacular». De fet, Roca aprofita admirablement el diari dirigit per Llorente com a font essencial de les seues investigacions, tant en aquest cas com en el dels restants autors, donada la tendència demostrada pel líder valencià de divulgar en aquest mitjà l'obra i el pensament dels més significatius escriptors de la Renaixença, catalans, mallorquins i occitans. A més a més, Roca també utilitza la relació epistolar mantinguda entre Llorente i Balaguer –trenta cartes en total–, posteriorment publicada a l'*Epistolari Llorente*, per mostrar-nos la solidesa de la seua amistat.

En el capítol sisè –aparegut parcialment el 2002 a l'*Anuari Verdaguer*–, Rafael Roca indaga en l'íntima amistat de Llorente amb Jacint Verdaguer, i analitza minuciosament la relació entre els dos poetes renaixentistes, iniciada a partir de la publicació a *Las Provincias* de diverses ressenyes d'obres de Verdaguer, com ara *L'Atlàntida* (1878) o *Idil·lis i cants místics* (1879), i que es consolidà arran de la vinguda del pagés vigatà a València amb motiu de la celebració dels Jocs Florals de 1881, als quals havia estat convidat expressament pel poeta valencià. Verdaguer s'emportà de

València un gratíssim record per l'estada de més de set dies, i de Llorente i la seua família –s'hostatjà a sa casa– una estimable fraternitat que s'allargà tota la vida. A més a més, Roca explica detalladament tots els contactes personals que tingueren els dos amics, ressegueix minuciosament les notícies que sobre Verdaguer aparegueren a la premsa valenciana i, en definitiva, relata com Llorente es convertí en el millor divulgador de l'obra verdagueriana a València, de la qual publicà nombroses mostres en el periòdic que dirigia.

El capítol següent ofereix una detallada anàlisi de «l'emotiva fraternitat» mantinguda entre Teodor Llorente i el poeta mallorquí Miquel Costa i Llobera. La seua fou «una relació abundant i recíproca», en paraules de Rafael Roca, i que hem d'entendre com el desig del poeta valencià de mantenir unes fluides relacions de germanor cultural i literària entre els escriptors de tot el domini lingüístic català. Talment com hem vist en els autors anteriors, Roca escorcolla el diari llorentí per fixar-se en les notícies relacionades amb l'escriptor de Pollença, que es concreten en l'aparició de més d'una dotzena de poesies, diverses ressenyes de les seues obres i un detallat relat de l'expedició mallorquina a València, realitzada el juliol de 1909 amb motiu de l'Exposició Regional celebrada aquells dies, i que serveixen per a constatar «la comunió i empatia ideològica» entre tots dos personatges. Aquest episodi, descrit minuciosament per Roca, és una mostra de la normalitat cultural existent entre els dos territoris catalanoparlants, i que des d'una òptica actual ens sembla totalment envejable.

El darrer personatge que desfila per les pàgines del llibre és el poeta provençal Frederic Mistral, pel qual sentí Llorente una «entusiasta admiració», que fou, al parer de Roca, «una relació molt especial, quasibé idíl·lica», tal i com demostra el fet que el poeta valencià el considerés com un «germà». En aquesta ocasió, Roca analitza i examina els inicis i consolidació d'aquesta amistat entre els dos escriptors, que es conegueren personalment el maig de 1868 amb motiu de la celebració dels Jocs Florals de Barcelona. Anys més tard, el 1876, Teodor Llorente acceptà formar part de l'Acadèmia d'Oc, projecte literari impulsat per Mistral, que organitzà els Jocs Florals de 1878 celebrats a Montpeller, als quals assistí el patriarca valencià i visqué «amb apassionament i intensitat». Tant és així que, segons Roca, les experiències viscudes aquells dies «l'uniren sentimentalment i ideològicament per sempre més a la labor de Mistral». Posteriorment, Teodor Llorente visità el seu amic a la Provença en dues ocasions; la primera el 1903, de tornada d'un viatge familiar per Europa, i la segona el 1905, que aprofità per felicitar Mistral per la recent concessió del premi Nobel. Per altra banda, l'anàlisi d'aquesta relació serveix a Roca per reivindicar, una altra vegada, la necessitat d'uns estudis «amb serenitat i detall de l'obra social, política, periodística i literària de Llorente [...] que expliquen la complexitat de la seua ideologia».

Una de les darreres visites de Teodor Llorente a Barcelona fou amb motiu de la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'octubre de 1906, i que també s'examina al llibre. Tot i que el patriarca de la Renaixença valenciana comptava amb 70 anys d'edat i patia una important sordesa, decidí assistir a l'esdeveniment filològic per visitar als seus antics amics, per conèixer gent nova i per recolzar amb la seua presència un dels esdeveniments més significatius en favor de la llengua catalana d'aquells anys. Llorente, que representava Lo Rat Penat, fou nomenat president honorari del Congrés, s'assegué a la taula presidencial en les sessions d'obertura i de clausura, pronuncià un discurs a l'Ateneu barcelonés i, fins i tot, compongué una poesia que fou llegida el dia de la clausura.

El darrer capítol del llibre es dedica a reflexionar sobre l'èxit de la Renaixença valenciana, aspecte aquest que ja havia tractat Rafael Roca en anteriors estudis. Ara, amb molta més contundència, afirma que en la tasca duta a terme pels renaixentistes valencians trobem «la base cultural i els antecedents literaris que necessitaven els valencianistes de principis del segle XX», i que permeteren el naixement del valencianisme polític. És més, per a Roca, que comparteix plantejaments amb Ferran Archilés i Manuel Martí, «Llorente assentà les bases del valencianisme contemporani» i, segons afirma, juntament amb la resta de ratpenatistes «aportaren els materials literaris i culturals que permeteren l'inici del recobriment de la nostra personalitat històrica».

Per tot el que hem vist, hem de concloure que ens trobem davant d'un estudi rigorós i metòdic, que presenta una visió sobre Llorente totalment renovada i dignificada, i que contribuirà a valorar de manera més adequada la totalitat del moviment renaixentista valencià, el qual ens apareix amb una amplitud que fins ara ni podem imaginar. En aquest sentit, l'aparició de l'estudi de Rafael Roca és especialment oportuna perquè calia una obra d'aquestes característiques, que fa una important aportació de materials, presenta una copiosa bibliografia i enceta un interessant camí que ben segur esperonarà noves investigacions sobre la Renaixença valenciana.

JOSEP DANIEL CLIMENT

Vicent SALVADOR / Laia CLIMENT (eds.): *El discurs prefabricat II. Fraseologia i comunicació social*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2006, 353 pàgs.

Han quedat enrere els anys en què hom al·ludia a la fraseologia per posar de manifest la seua marginalitat dins dels estudis lingüístics i reivindicar la importància de les estructures lèxiques fixes en el sistema de la llengua. En poc menys d'una dècada des de l'aparició en 1997 del *Manual de fraseologia española* de Corpas i els *Aspectos de*

fraseologia teórica española de Ruiz Gurillo, la fraseologia, considerada per molts com una disciplina autònoma dins de la Lingüística general, ha experimentat un notable desenvolupament i continua generant nombrosos treballs realitzats des de les seues diverses vessants: teòrica, descriptiva, contrastiva, lexicogràfica, traductològica, didàctica, etc. Ha arribat, doncs, el moment que aquest camp d'estudi a mitjan camí entre la gramàtica i el lèxic, que ja està consolidat i compta amb un clar objecte d'anàlisi i una metodologia pròpia, comence a aprofundir en les possibilitats comunicatives del component fraseològic i el seu paper rellevant en la conformació dels diferents tipus de discurs. Un bon exemple d'aquesta nova deriva que en els darrers anys estan prenent els estudis fraseològics, el representa el llibre que aquí ressenyem. A partir de la consideració dels fraseologimes típics del llenguatge mediàtic, *El discurs prefabricat II* indaga en el paper de les UFs com a instruments de comunicació social i el seu ús als *mass media* com a element definidor i característic de determinats gèneres discursius. La vigència d'aquesta temàtica queda palesa a la introducció a l'obra, on els editors ofereixen una panoràmica de la situació actual dels estudis fraseològics peninsulars des de la publicació del primer volum d'*El discurs prefabricat* en 2000, i mostren com en els pocs anys que han passat d'ençà, la fraseologia ha esdevingut un pol d'atracció on han convergit treballs de recerca efectuats des de les més diverses perspectives teòriques i metodològiques, tant en llengua catalana com espanyola. En aquest sentit, cal parlar d'apropament de les distintes escoles a l'estudi de la fraseologia s'ha vist propiciat pel fet que en els darrers temps hom ha arribat al consens de considerar les UFs –o, almenys, una part d'aquestes– com a components del sistema de la llengua i definir el discurs estereotipat com una representació del cabal social compartit per una col·lectivitat, cosa que ha posat de relleu l'enorme importància de la fraseologia per a l'estudi de la llengua viva i la interacció humana.

L'obra consta d'una introducció i catorze articles distribuïts en dos blocs. El primer comprèn vuit apartats, que tenen com a denominador comú la referència als gèneres discursius que protagonitzen la comunicació social i a la funció que la fraseologia aconsegueix en cadascun d'ells. Al capítol inicial, Vicent Salvador duu a terme un estudi empíric de l'ús de les UFs característiques del macrogènere del discurs polític. Amb l'ajut dels *corpora* lingüístics informatitzats, aquest autor és capaç de determinar amb precisió el context habitual d'aparició d'aquestes unitats i la seua fixació semàntica, pragmàtica i social, a més de llançar hipòtesis sobre el seu origen i evolució. En opinió de Salvador, aquests elements preconstruïts, en quedar fixats dins d'un context comunicatiu concret i ser repetits insistentment, acaben per dotar-se d'un valor semanticopràgmatc ben definit que els membres d'una comunitat lingüística saben reconèixer. D'aquesta manera, els canvis que puguen operar-se en els trets distintius d'una UF hauran de ser estudiats de forma paral·lela a l'observació dels

factors històrics que afecten la societat que li ha donat origen i l'ha incorporada als seus usos lingüístics usuals. Finalment, l'autor demostra la importància de la metaforització en la configuració semàntica i pragmàtica d'aquestes UFs, que sovint esdevenen clixés que expressen, fixen o evocuen estereotips de la vida social.

Al capítol segon, Salomé Ribes i Amadeu Viana estudien la reformulació dels titulars periodístics que realitzen els dibuixants a través de la manipulació de la informació amb una intenció còmica. Atès que la transformació del contingut d'un titular de premsa mitjançant una vinyeta satírica s'assembla a la translació de significats entre sistemes de desigual naturalesa que es dona en la traducció, els autors proposen un model d'integració dels sistemes semiòtics que ajude a determinar les correspondències existents entre la imaginació gràfica i el significat lingüístic i de quina manera és possible la reproducció d'una informació en un codi semiòtic distint i la seua manipulació amb finalitats humorístiques. L'anàlisi de sis il·lustracions els permet explicar l'acte creatiu del dibuixant com un procés de deconstrucció de la fórmula convencional d'un enunciat presumptament tancat i postular l'existència de diferents classes de reformulació mitjançant la imatge i la paraula.

Al capítol tercer, Antoni Maestre analitza el paper de les UFs als textos de Quim Monzó com a elements caracteritzadors de dos dels seus trets fonamentals: l'humor i el col·loquialisme. Maestre revisa els diferents tipus d'UFs que Monzó incorpora a les seues narracions i la manipulació que aquest autor fa dels clixés, tòpics, citacions i títols d'altres obres amb finalitats argumentatives. D'una banda, el caràcter indirecte de la fraseologia capta la complicitat del lector i dota el discurs d'ironicitat; de l'altra, determinades UFs acompleixen en alguns casos una funció estructuradora del discurs —com ara els refranys, que, usats al començament d'un text o com a títol, atreuen l'atenció de l'espectador i l'inciten a la lectura, i fets servir a l'acabament, funcionen a mode de cloenda o conclusió de l'argumentació (p. 97).

Al capítol quart, Joan Peraire examina la sintaxi i la pragmàtica de l'eslògan i estableix el valor d'aquesta mena d'enunciats prefabricats com a mecanismes de gestió de l'activitat mental humana i de transmissió de formes de pensament estereotipades. Peraire demostra l'existència d'una clara semblança entre l'eslògan i determinats tipus d'UFs amb valor textual, com els proverbis o els refranys, que es fa palesa tant des del punt de vista formal (els dos comparteixen trets com la brevetat, el caràcter apodíctic o la prosòdia) com pragmàtic (ambdós constitueixen «una poderosa estratègia discursiva que facilita la difusió social de prejudicis, actituds i valors i, per tant, la divulgació de formes específiques de coneixement del món i de determinades orientacions ideològiques [p. 109]).

Al capítol cinquè, Pelegrí Sancho estudia la presència de la fraseologia i la seua manipulació als textos publicitaris. Les UFs transformades creativament són fórmules

condensades que poden optimitzar la comunicació i arribar a desfermar gran quantitat d'implicatures pragmàtiques amb una expressió relativament breu. L'ús abundant d'UFs en l'àmbit propagandístic és posat en relació amb les funcions expressiva, conativa, fàtica i poètica, que li són inherents. A més, l'ús creatiu de les UFs pot ajudar a dotar un anunci de coherència i a construir un receptor model. Resulta especialment interessant el contrast que Sancho estableix entre l'ús copiós d'UFs als textos publicitaris i la seua absència al discurs informatiu, on la pretensió de presentar els continguts de manera objectiva sovint obliga a renunciar a qualsevol marca de subjectivitat o col·loquialisme.

Al capítol sisè, Gemma Font analitza una sèrie de rutines de parla pròpies del discurs radiofònic, en el qual les UFs solen acomplir una funció eminentment estructuradora i cohesionadora, ja que marquen unes pautes que el receptor ha adquirit com a membre d'una comunitat sociolingüística i fan la producció radiofònica més econòmica, immediata i adequada. L'autora demostra com la limitació de la ràdio al canal auditiu i l'absència de la imatge han determinat l'ús d'UFs en funció de marcadors discursius que serien prescindibles en altres mitjans.

Al capítol setè, Maria Oltra estudia el tractament de les UFs en la traducció per al doblatge audiovisual. L'especificitat d'aquest mitjà rau, sobretot, en la imatge com a punt d'intersecció entre fraseologia i traducció en una situació comunicativa determinada, ja que sense ella sovint és difícil poder interpretar el significat conceptual i la funció textual d'una UF. L'establiment d'una equivalència en la llengua meta per a una UF de la llengua origen i la tria d'una determinada tècnica de traducció estarà condicionada per aquesta relació entre llengua i imatge. Per aquesta raó, l'autora proposa un model de fitxa per a la creació d'una base de dades fraseològica amb tota mena d'informació sobre les UFs.

Al capítol vuitè, Anna Montesinos analitza la presència de les UFs en les converses electròniques que tenen lloc al ciberespai. L'abundant ús de la fraseologia en aquesta mena d'interaccions s'explica en gran mesura pel seu caràcter informal, expressivitat i valor conversacional, fins el punt que moltes d'aquestes fórmules rutinàries poden interpretar-se en el sentit dels marcadors discursius interactius, propis de la llengua oral i la conversa presencial, que sovint tenen una funció estructuradora (com les fórmules dialogals de salutació, petició, oferiment i comiat).

El segon bloc del llibre, dedicat a l'anàlisi de recursos fraseològics concrets, comença amb un estudi de Gloria Corpas sobre la utilització dels *corpora* informatitzats com a base de dades lingüístiques a partir de l'ús del programa WebCorp per a la recerca en xarxa. Prenent com a exemple dues UFs de l'alemany, corresponents als subtipus de les locucions i els enunciats fraseològics, l'autora indaga en les virtuts i les mancances que presenta aquesta eina informàtica en el seu estat de desenvolupament actual. Com

a principal avantatge cal destacar la base empírica que proporciona aquest cercador sobre la sintaxi interna i externa de les UFs, les particularitats morfològiques i lèxiques, la preferència per determinats complements, la distància màxima entre els seus constituents, etc.

Al capítol desè, Margarida Bassols i David Paloma avaluen la importància de les locucions com a elements estructuradors de la redacció periodística. Amb aquest propòsit reuneixen les locucions que apareixen amb més freqüència als textos periodístics catalans i aporten tot un repertori de possibles sintagmes fixos susceptibles de reemplaçar-les en la seua funció connectiva en un intent de donar major coherència i riquesa d'estil al discurs. Destaca el fet que, junt a les fórmules alternatives a les analitzades, les autores fan constar les modificacions que s'operen dins l'oració bé per la substitució d'una locució per una altra o bé pels canvis contextuals o estructurals que hi són necessaris.

Al capítol onzè, Òscar Bladas examina la utilització de les rutines de parla en el discurs directe a partir de la comparació de la citació periodística i la que es duu a terme en la conversa col·loquial. L'anàlisi contrastiva dels recursos emprats en aquestes dues formes de comunicació permet a l'autor d'establir una relació directa entre el major contingut enunciatiu i la menor confluència de rutines de parla de la citació periodística, ben al contrari del que s'esdevé en la conversa presencial. A més, posa al descobert els recursos mitjançant els quals la citació periodística pretén recrear, si més no, una part de les condicions de producció de l'enunciat original i eliminar elements dels quals difícilment podria prescindir el discurs directe d'una conversa col·loquial, com l'entonació, la gestualitat i les rutines de parla.

Al capítol dotzè, Adolf Piquer i Àlex Martín analitzen els efectes resultants de la reinterpretació de les UFs amb finalitats diverses. L'adscripció d'una UF a un tipus de registre molt concret té com a conseqüència immediata l'efecte que causarà el seu desplaçament cap a contextos d'aparició que no li són habituals o adequats. L'observació d'exemples agafats de la premsa escrita i la publicitat, on sovint resulta evident la transgressió de les normes socials d'ús que regulen l'aparició d'una UF, mostra les possibilitats expressives d'aquestes estructures fixes quan el seu significat és desautomatitzat o adaptat a una situació comunicativa diferent de la usual.

Al capítol tretzè, Llum Bracho indaga en el fenomen de la creació i reproducció de les sigles corresponents a organismes. Aquestes estructures, que es constitueixen a partir de seqüències fixes de mots i formen part del llenguatge distintiu i característic d'un grup social concret, presenten una naturalesa molt diversa quant a la seua configuració interna que les fa difícilment sistematitzables. D'altra banda, les tècniques de traducció de les sigles varien segons l'especificitat o la universalitat de la cosa designada així com per la proximitat entre les llengües implicades en el procés de

traducció, la popularització de la llengua origen en la llengua meta o la intencionalitat del traductor.

Al capítol que tanca el volum, M. Antònia Martín, Mariona Taulé i Montserrat Arévalo indaguen en les possibilitats de les eines informàtiques per al reconeixement i la classificació de les entitats amb nom (ENs). Les ENs conformen cadenes lèxiques cohesionades d'ús freqüent en la comunicació social i comparteixen amb les UFs el caràcter repetit i el fet de constituir un escull difícilment salvable per a processos com la traducció automàtica o l'extracció d'informació. Després d'haver descrit els distints tipus d'entitats existents, les autores tracten de determinar els esquemes sintàctics més freqüents en què apareixen les paraules identificadores (mots que assenyalen la presència d'un determinat tipus d'EN) per a, llavors, fixar les regles de la gramàtica d'entitats. L'estudi dona com a resultat que, mentre que les ENs fortes (noms propis) s'han de processar mitjançant tècniques d'aprenentatge automàtic, les ENs dèbils poden ser discriminades i agrupades a partir de les paraules identificadores que solen acompanyar el nom determinant i els trets semàntics d'aquestes.

A tall de conclusió, l'obra editada per Salvador i Climent suposa un pas endavant en una part de la fraseologia que fins ara havia romàs allunyada de qualsevol tractament sistemàtic i obre tot un seguit de possibilitats de recerca futura en aquesta i altres dimensions de les UFs com a eines de comunicació social. Aquest volum només examina i presenta alguns exemples il·lustratius dels factors que conflueixen en l'anàlisi d'aquesta mena de discurs i el paper que hi juguen les UFs com a unitats d'un sistema reconegut i sancionat per una comunitat de parla. Caldrà observar, per tant, fins on arriben les futures recerques derivades d'aquesta primera aproximació.

FERRAN ROBLES I SABATER
Universitat de València

Ángel LÓPEZ GARCÍA, *The Neural Basis of Language*, München, LINCOM Studies in Neurolinguistics, 2007, 28 pp.

El llibre del professor López García és, malgrat la reduïda extensió que té, un llibre dens i complex que excedeix, de bon tros, els límits que en principi imposaria el seu títol, atès que no es dedica únicament a establir les bases neurals del llenguatge, sinó que afronta de manera global la naturalesa mateixa del llenguatge. L'elecció del títol no està basada, per tant, en l'objecte específic d'estudi, sinó que té més a veure amb la perspectiva de l'autor per a acarar el tema. L'autor tracta de parlar de la naturalesa del llenguatge des d'un punt de vista científic (natural) i, per tant, des d'un punt de vista

biològic, això és, neural (perquè, com ell mateix afirma, «*in relation to language, "biological" means "neurological"»*», p. 39).

L'obra consta d'una introducció, deu capítols i unes breus conclusions. El fet que, a pesar de la brevetat, s'haja estructurat en tants capítols podria donar la falsa imatge que es tracta d'un llibre analític, en el qual la informació es presenta al lector altament estructurada. Res més lluny de la realitat. Al llarg de les seues pàgines, l'autor estableix diversos nivells d'informació que, com l'alambinada xarxa de relacions que tracta de descriure, ens revela els diferents aspectes del complex objecte d'estudi que és el llenguatge. En comptes d'avançar de forma lineal, la informació realitza bucles i girs, en els quals es relacionen els distints tipus d'anàlisi i reflexions. El resultat és un assaig més que interessant sobre la naturalesa del llenguatge en què la forma de presentar les dades és d'alguna manera una metàfora de com funcionen les coses amb el llenguatge.

En la nostra opinió, *The Neural Basis of Language* està en la línia de les investigacions més actuals de la denominada Neurociència cognitiva, un programa d'investigació avui dia en auge, que té com a objecte trobar els mecanismes neurals implicats en els processos psicològics que caracteritzen la cognició humana (inclosa la facultat del llenguatge). No sols en el mateix títol del llibre, sinó també en la declaració d'interessos que constitueix la introducció d'aquesta obra, l'autor adverteix que estudiar avui el llenguatge és, en darrer terme, estudiar la naturalesa (biològica) d'una capacitat neural. Enrere van quedar els temps en què la lingüística es vinculava sobretot a la lògica o a l'estilística, i en els quals els lingüistes es conformaven de fer una bona descripció estructural (semiòtica) de les llengües (en tant que manifestació del llenguatge). Avui, segons l'autor, és propi de les propostes lingüístiques de tota mena buscar un suport neurològic a les seues propostes. I això no sols pel fet evident que el llenguatge és una capacitat del cervell humà, sinó també pels distints estudis clínics que porten més d'un segle relacionant determinades regions cerebrals amb funcions lingüístiques específiques (entre els quals destaquen, és clar, els estudis clínics d'afàsies).

Les investigacions de Neurociència Cognitiva es caracteritzen, entre altres coses, pel rebuig i la crítica constant al dualisme cartesà imperant en la ciència i la filosofia occidentals de temps anteriors. Per posar un exemple, s'assumeix que dicotomies tradicionals del tipus «gens (característiques innates)» vs. «experiència (aprenentatge, relació amb el món exterior)» o «ment (processos psicològics)» vs. «cos (processos neurològics)» no tenen sentit. Com sol dir el biopsicòleg J. P. J. Pinel, tractar de considerar si un element es relaciona amb un factor o l'altre seria com discutir si la música és responsabilitat del músic o de l'instrument musical que toca. En aquesta mateixa línia, el professor López García tracta de salvar les dicotomies aparentment excloents en el terreny de la lingüística per, sense haver de triar necessàriament entre

postures enfrontades, ser capaç de conciliar-les i explicar que la naturalesa del llenguatge és complexa i heteròclita. Avui dia, l'ús de nous mitjans d'investigació (l'electroencefalografia o la magnetoencefalografia, entre altres tècniques) ajuda a fer que l'estudi de determinats aspectes del llenguatge siga una mica més viable. En aquest sentit, el llibre que ací comentem té la virtut d'aglutinar els resultats de distintes proves clíniques i prendre'ls com a base de la seua teoria sobre la naturalesa del llenguatge.

D'altra banda, també està en l'esperit de la Neurociència Cognitiva i en el propòsit de l'autor situar els fets lingüístics en relació amb altres processos cognitius, com són els processos de pensament racional (consciència) i els processos de percepció (com a procés d'interpretació de la sensació). Seguint explícitament Thom, creu que el llenguatge i la percepció són dos costats del mateix problema, ja que els processos lingüístics estan estructurats segons les lleis de la percepció. També el relaciona amb l'emoció i el sentiment, i no podria ser altrament, perquè les investigacions recents en Neurociència Cognitiva estan demostrant que els processos cognitius estan íntimament relacionats amb els processos emocionals, de manera que no es pot parlar de cognició sense esmentar l'emoció. Finalment, una altra de les característiques que aquest autor comparteix amb molts científics contemporanis és la confiança en l'aplicació de determinades lleis i determinats principis descrits des d'altres àrees del coneixement, com són *la teoria de les catàstrofes*, *la teoria de la complexitat*, *la teoria dels sistemes* i *la teoria del caos*, entre altres.

Per a donar compte de la naturalesa del llenguatge, l'autor es veu obligat a acarar una de les dicotomies permanents en la lingüística com és el fet que el llenguatge és, alhora, sistema de comunicació social (vinculat, per això, a la cultura específica en què es desenvolupa i, per tant, a la diversitat associada a aquesta manifestació cultural) i un sistema de cognició o representació del món (associat, en aquest cas, a la naturalesa cognoscitiva de l'ésser humà en tant que espècie i, per tant, relacionat amb determinades propietats i restriccions de naturalesa universal). El professor López García adverteix que aquestes dues cares del llenguatge, lluny de ser contradictòries entre si, conviuen i es realimenten. Això és, no podem estudiar el llenguatge atenent únicament i exclusiva una de les seues dues funcions, ja que les propietats del llenguatge sorgeixen per la interacció d'aquestes dues realitats. Ara bé, quant a la polèmica sobre la relació pensament-llenguatge, l'autor es manifesta explícitament antirelativista, perquè considera que les diferències lingüístiques no tenen a veure amb la nostra manera d'interpretar la realitat, sinó només amb la forma com l'expressem (pp. 39-40).

A partir d'ací, defineix el llenguatge com un sistema robust (amb redundàncies), format a partir de múltiples connexions al llarg de diversos nivells de complexitat creixent, autoorganitzat (a partir d'un *feedback* constant) i de naturalesa fractal. Hi ha tres regles bàsiques que s'apliquen en tots els mòduls lingüístics (el fonològic, el

morfològic, el sintàctic i el semàntic). Aquestes regles són de naturalesa gestàltica (determinada per les mateixes sinapsis neuronals) i es distancien, així, de l'anàlisi composicional del llenguatge. Es poden resumir dient que la relació entre dues unitats dóna lloc a una unitat d'un nivell superior (un nus), la relació entre dos nusos (unitats de nivell superior) dóna lloc a una unitat de nivell inferior i tots els nivells presenten una figura (obligatòria) i un fons (opcional).

El nivell superior del llenguatge és el discurs (estudiat de manera formal o pragmàtica) però no hi ha res específic del discurs. No és més que el resultat d'aplicar a les unitats lingüístiques principis semiòtics i comunicatius generals (els mateixos que apliquem a les catedrals o a la moda, per exemple). Aquesta absència de límits és la que permet, segons l'autor, la creativitat del llenguatge.

Finalment, davant del dualisme imperant en la teoria lingüística, que distingeix la llengua –sistema– de la parla –real– (Saussure), la competència –coneixement– de l'actuació –posada en pràctica– (Chomsky) o les unitats ètiques –observables– enfront de valors ètics –significatius– (Pike), López García planteja considerar tres realitats distintes, que denomina el nivell lingüístic (que s'adquireix i s'usa de manera inconscient), el nivell metalingüístic (que s'aprèn i s'usa de manera conscient) i el missatge (que es percep).

Una altra de les grans discussions entorn del llenguatge, en concret de la seua naturalesa neurològica, se centra a considerar si és modular, això és, es relaciona amb determinades àrees concretes del cervell –proposta que podem relacionar amb una naturalesa «discreta» del llenguatge– o si, al contrari, l'activitat lingüística es pot explicar des d'un punt de vista connexionista, on el que importa són les xarxes neuronals, més que les zones concretes implicades –cosa que es vincularia, doncs, a un cert tipus de continuïsmen en el llenguatge. De nou el professor López García tracta de mostrar que aquesta dicotomia no és tal i que la pregunta està mal formulada.

La seua proposta és que els processos específicament lingüístics, vinculats a l'acte d'emissió i inconscients, es relacionen amb processos continus, de xarxes neuronals, que estan plantejats segons la psicologia gestàltica, i es vinculen especialment a l'hemisferi dret, que és el relacionat amb el coneixement sintètic, holístic i amb la percepció visual-espacial. Seguint Hebb, relaciona aquest tipus de processos amb els processos d'ignició (activació neuronal). Aquesta descripció de «procés continu», la comparteixen les emocions i tots els processos perceptius. A pesar que l'organització columnar de l'escorça fa que la informació sensitiva arribe de forma discreta (la grandària separada de la forma, del color, etc.), la concientització de la sensació –això és, la percepció– és unificada a partir del que l'autor denomina «integració neural». D'aquesta manera, la percepció es presenta com un procés continu a partir de dades discretes.

Per la seua banda, els processos que López García denomina «metalingüístics», que són analítics, vinculats al procés de recepció, conscients i presuposen un límit al procés continu (una «emergència»), es relacionen amb processos modulars, especialment vinculats a l'hemisferi esquerre, que està relacionat amb el coneixement analític, discret. Aquesta mateixa caracterització discreta reben els processos racionals i els sentiments. Seguint la caracterització dels processos neurals de Hebb, aquests podrien relacionar-se amb els processos de reverberació.

El pas dels processos continus (perceptius, emocionals o lingüístics) als discontinus (racionals, de sentiment o metalingüístics, respectivament), una vegada definits tots dos matemàticament (p. 28), s'explica des de la Teoria de les Catàstrofes, de tal forma que el pol discontinu s'entén com una emergència («brusque changes experienced by a multi-dimensional system when a gentle change is produced *in* external conditions» (p. 32)). En la relació emoció-sentiment, el camí sol ser del sistema límbic al còrtex. Això fa que siga molt difícil controlar les emocions, mentre que aquestes solen controlar els nostres sentiments. En la relació percepció-raciocini, l'autor sembla acceptar les propostes empiristes per tal com estableix que de la percepció s'arriba a la raó. És evident que la mateixa percepció apareix guiada pels nostres processos racionals (veiem el que esperem veure, per exemple), però l'autor no insisteix en aquest tipus de vincles. En el cas del llenguatge sí que s'estableixen, no obstant això, camins d'anada i tornada continus, de tal manera que els processos denominats «específicament lingüístics» es combinen amb els denominats «metalingüístics». Per a explicar tot això apareixen una sèrie de gràfics que no s'han de prendre com a tals, sinó com a representacions simbòliques metafòriques. L'autor mateix ho adverteix de forma explícita («Diagrams A i B constitute an idealization», p. 16) i serà una constant en tot el llibre (pp. 30, 62, 68, etc.).

Aquesta complementarietat dels processos sintètics i els analítics no és, en absolut, completament nova, però sí que ho és, fins a un cert punt, la manera com la presenta l'autor. És relativament freqüent considerar relacionats amb la psicologia de la *gestalt* nocions com «thema» i «rhema». Tanmateix, fora de l'àmbit de la *gestalt* (no així en la trajectòria de l'autor, que porta ja temps indicant-ho), és molt menys comú considerar com a elements gestàltics aspectes tan nuclears en l'estructura com són les funcions sintàctiques. En el mateix sentit, pot resultar sorprenent que, posats a distingir entre funció sintàctica i funció (o paper) semàntica, en línia amb el plantejament d'A. Wray, siga la funció sintàctica la que es considere gestàltica i sintètica i la semàntica la que es col·loque en l'àmbit analític i metalingüístic. I és que el que planteja el professor López García és que la part sintètica (gestàltica) del llenguatge és aquella que es processa de forma innata, inconscient i, per tant, es vincula a les funcions sintàctiques; en canvi, la part analítica (metalingüística) es vincula a

aquells processos en què s'ha de recórrer a la memòria, als processos no innats i, per tant, a la consciència. Així és com s'entén que els papers temàtics, com a part de la informació del lèxic, es conceben com la part analítica del procés. En la mateixa línia, considera que els significats metafòrics de les paraules (com qualificar una dona com a «inamovible») han de ser elements analítics, ja que no són previsibles. Resulta en aquest cas sorprenent que no al·ludisca a la mateixa lexicalització com a element d'emergència (perquè el fet que «inamovible» signifiqui «que no es pot moure» i no, per exemple, «que es pot no moure» és, al cap i a la fi, un procés d'emergència anterior i encara més important).

El llibre del professor López García constitueix, com hem intentat reflectir en aquestes línies, un esforç valent d'integrar el coneixement que tenim sobre la naturalesa del llenguatge i la manera com descobrim que funciona el cervell humà. L'esforç de l'autor dóna com a fruit un assaig complex i suggeridor, que ens convida a continuar investigant la naturalesa dels processos mentals i, específicament, els processos neurals lingüístics.

MARÍA DEL CARMEN HORNO CHÉLIZ
Universidad de Zaragoza

Carsten Sinner i Andreas Wesch (eds.): *El castellano en las tierras de habla catalana*, Madrid / Frankfurt am Main, Iberoamericana / Vervuert, 2008.

Aquest llibre és el resultat de reunir les aportacions presentades a la secció de Bremen del XV Congrés de l'Associació Alemanya d'Hispanistes (març 2005), que estigué dedicada al castellà parlat en les terres de llengua catalana. El volum reuneix un total de setze articles més la presentació dels editors, on aquests destaquen, per una banda, que es tracta d'un tema tradicionalment molt poc estudiat, fins ben entrats els anys noranta, i del qual encara resten molts àmbits per investigar, i per una altra, fan una crida a la cooperació dels hispanistes amb la lingüística catalana, ja que d'aquesta manera en resultarà una investigació més fructífera per a ambdues llengües. Per tant, el llibre naix amb la intenció de presentar els resultats assolits fins al moment en aquest camp de la filologia romànica comparada, i també amb la voluntat d'obrir-hi nous camins d'investigació.

L'àmbit geogràfic d'estudi del llibre és globalitzador, i tracta d'abordar la qüestió del contacte lingüístic catalano-castellà, en paraules dels editors «en el castellano de Cataluña, del País Valenciano y de las Islas Baleares». En aquest sentit, inclou estudis sobre els tres territoris principals de la llengua catalana, si bé amb un predomini molt

marcat de Catalunya (deu treballs) sobre la resta del domini lingüístic (Mallorca, tres treballs, i el País Valencià, dos estudis). Aquest desequilibri és explicable si tenim en compte que, com diuen els editors en el primer treball del volum, una de les llacunes per resoldre en aquest camp d'estudi és l'aspecte geogràfic, tot reconeixent que la major part d'investigacions s'han centrat en el castellà de Catalunya. D'altra banda, també s'hi nota un desajust visible en l'abast cronològic dels estudis, ja que la gran majoria són d'àmbit sincrònic, i només un, el d'Enrique-Arias sobre l'arxiu epistolar mallorquí de Pedro de Santacilia, té una projecció clarament diacrònica. De fet, Sinner i Wesch reconeixen que, a més de la investigació sincrònica, cal reforçar l'estudi diacrònic sobre el castellà en les terres de llengua catalana.

Després de la presentació, obre el cos del llibre l'article de Carsten Sinner i Andreas Wesch «El castellano en las tierras de lengua catalana: estado de la cuestión». Aquest treball es pot dividir en tres parts. En la primera hom presenta un estat de la investigació, repassant, tot seguint un ordre cronològic, alguns dels treballs més destacats sobre el tema, primer els estudis més generals i després els d'aspectes particulars, que comencen a publicar-se sobretot en la segona meitat dels anys noranta. Com ja hem avançat, els autors lamenten el poc que se sap fins ara «sobre la situació y la constitución del castellano de las regiones catalanohablantes de España antes del siglo xx». En aquest sentit, citen aportacions de Badia i Margarit, de Vallverdú, d'Eberenz, de Jorba, de Colomina sobre la influència del català sobre el castellà de Múrcia als segles XIII-XVII, de Kailuweit, de Jungbluth, de Solà, sobre tractats de catalanismes, de Martines i de Cano, aquest centrat sobretot en la interferència del castellà sobre el valencià d'Elx. Amb tot, notem a faltar en aquest apartat alguns altres treballs, més encara si tenim en compte que és, segons els autors, un dels camps menys estudiats sobre el castellà del domini lingüístic català. Pel que fa als tractats de catalanismes, a més de la visió de síntesi de Solà, caldria incloure-hi els dos articles de Casanova sobre el tema a València: «Sobre los valencianismos del castellano de Valencia en los siglos XVII-XIX» (*RILCE*, III, 2, 1987, pp. 311-323), on transcriu i estudia el tractat «Valencianismos» (1699) de Juan de Ayala Manrique, i «Valencià versus castellà als segles XVIII i XIX i Vicent Salvà» (*Estudios Románicos*, vol. 4t, 1987-88-89, pp. 197-217), dedicat a reproduir i estudiar l'*Apéndice*, destinat especialment als valencians, de Vicent Salvà al seu *Compendio de la Gramática castellana* (1838). Aquestes obres mostren les dificultats dels valencians, i dels catalanoparlants en general, dels segles XVII, XVIII i XIX per expressar-se en castellà. Aquest fou un dels motius principals que expliquen la confecció dels diccionaris bilingües valencià-castellà durant els segles XVIII i XIX, tema que ha estat tractat també per Casanova: «La lexicografia valenciana del segle XIX com a instrument d'ensenyament i de traducció del castellà. El cas del diccionari Lamarca» (Lépinette, Brigitte; Mª Amparo Olivares i A.

Emma Sopena Balordi, eds., *Actas del primer Coloquio Internacional de Traductología*, València, Universitat de València, 1994, pp. 73-78). L'assumpte dels catalanismes en el castellà dels catalanoparlants dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX ha estat també atès, amb major o menor extensió, per Montoya a *Variació i desplaçament de llengües a Elda i Oriola durant l'Edat Moderna* (Alacant, Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert», 1986), per González Ollé a «Valencianismos en las comedias de Lope de Rueda: un indicio de la intervención de Timoneda» (*Segismundo*, 27-32, 1978-80, pp. 9-26), per Corbera en «La penetració del lèxic castellà dins el català de Mallorca a l'època de la Decadència (segles XVI-XVIII)» (*Randa*, 18, 1985, pp. 93-110), per Mas Miralles en «Aproximació a la parla de Santa Pola (Estudi sociolingüístic d'un sàinet santapoler del segle XIX)» (*La Rella*, 9, 1993, pp. 83-100), o per Martí Mestre en l'estudi lingüístic d'*El Libre de Antiquitats de la Seu de València* (València / Barcelona, IUFV / PAM, 1994) i sobretot en «Contacte lingüístic entre el català i el castellà a la València dels segles XVIII i XIX» (*Caplletra*, 20, 1996, pp. 207-236), on s'estudien, a més de les formes lingüístiques, fruit del contacte lingüístic en el castellà de la literatura popular valenciana, els usos i les actituds lingüístiques i el fenomen del canvi de codi. Sobre dates més reculades cal comptar amb el llibre de Ponsoda *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort del Justícia de Cocentaina, 1269-1295* (Alcoi, Marfil, 1996), on es pot observar la convivència i la interferència entre el català i l'aragonés a l'Edat Mitjana al sud de l'antic Regne de València. Aquest treball, com els estudis de lingüistes com Colón, Veny, Casanova o Martines, és una bona prova de l'important paper jugat històricament per l'aragonés sobre el valencià i sobre el castellà de València, i és un aspecte que no hauran de desatendre els estudis sobre el castellà de les terres de llengua catalana.

La segona part de l'article de Sinner i Wesch informa sobre els buits existents en l'estudi del castellà dels països catalanoparlants així com sobre els projectes existents per a omplir-los. En concret, els autors es refereixen, a més dels aspectes geogràfic i històric, que ja hem citat més amunt, als corpus orals i escrits, als aspectes socials i sociolingüístics i a aspectes lingüístics com la realització d'anàlisis detallades sobre l'abast de les interferències catalanes i de la integració de les particularitats en la norma, la classificació exhaustiva de les particularitats constatables o la necessitat de tenir en compte els registres implicats, particularment els col·loquials, entre altres punts. La que podríem considerar com tercera part del treball està conformada pel copiós apartat bibliogràfic, de gran utilitat per als estudis futurs sobre aquest tema. Els estudiosos i interessats podran trobar també una informació abundant en la pàgina web de Carsten Sinner, citada en aquesta bibliografia.

En el segon article del volum («Mujeres de hacer faenas que limpian racholas: sobre algunos catalanismos léxicos») Wesch s'ocupa de la importància de tenir en compte la freqüència en els mots i estructures d'origen català usades en castellà i en els

mots comuns a ambdues llengües. Així, es refereix a les lexies i construccions d'origen català, usades a tota la comunitat lingüística hispana o en bona part d'aquesta, però que són més freqüents en el domini lingüístic català. Diferencia aquestes veus d'aquelles que són característiques exclusivament del castellà de les terres de llengua catalana, i d'aquelles que són comunes al català i al castellà, però que són més freqüents en les terres de parla catalana per influència catalana.

En l'article següent, Climent de Benito estudia possibles interferències del català en el castellà d'algunes localitats de les comarques alacantines (Alacant, Alcoi, Muro, Benidorm i Elda), analitzant uns exercicis d'estudiants de secundària. Resulta interessant la conclusió en la qual rebutja la idea que els catalanoparlants, i els alumnes de programes educatius en català en general, parlen o escriuen un espanyol amb errors. Així mateix, conclou que els alumnes valencianoparlants són més conscients de les diferències estructurals entre ambdues llengües, i que estan més acostumats a consultar els diccionaris.

Hoinkes i Roviró, en un estudi empíric dut a terme a la localitat de Cadaqués, tracten de mostrar de quina manera un mateix parlant, en aquest cas que té com a llengua materna el català, varia el tractament de certs temes segons s'expressa en català o en castellà. Báez de Aguilar tracta de detectar el grau d'integració sociolingüística dels immigrants andalusos a la zona metropolitana de Barcelona, contrastant els resultats de la investigació que el mateix autor dugue a terme entre 1991 i 1993 i l'efectuada deu anys després, en 2003, sobre el mateix grup d'individus. A més d'una major competència en català de les generacions més joves, aprecia una reducció en les característiques diafàsiques específiques andaluses en relació al temps viscut a Catalunya, a la qualificació acadèmica o professional i a les aspiracions i el tracte socials i professionals. Aquest desplaçament lingüístic es produeix cap al castellà estàndard, sense assimilar en el seu castellà les característiques específiques del català que indiquen merament un origen diatòpic.

Radatz s'ocupa de les particularitats del castellà parlat pels mallorquins, tot diferenciant entre els elements lingüístics comuns amb el castellà de Catalunya i els específics mallorquins. Aporta, finalment, unes mostres de l'anomenat «castellorquí», versió caricaturesca del castellà mallorquí feta pels mateixos parlants illencs. Käuper i Guerrero Ramos investiguen a través d'enquestes la varietat castellana dels joves del Grau de Castelló, barri que en poc de temps ha experimentat un gran increment demogràfic sobretot a través dels immigrants, en la seua majoria de procedència andalusa. Estudien l'ús i el coneixement de les dues llengües entre els informants, les seues actituds lingüístiques i les particularitats lingüístiques detectades, especialment productives en el fenomen del canvi de codi, sobretot en les rutines conversacionals, com a element identitari i comunicatiu.

Wieland estudia les transgressions bidireccionals en la parla juvenil barcelonina, les quals es presenten en les comunicacions tant en català com en castellà. Dels diversos punts en comú compartits per les dues varietats en contacte, l'autora destaca l'homofonia de molts enunciats, deguda a la reducció del sistema fonològic català en aquest grup de parlants. Casanovas Català, sobre la base d'un corpus oral del castellà de Lleida, estudia els patrons lèxics que empren els catalanoparlants quan s'expressen en espanyol. Hi documenta quatre tipus de patrons: manlleus, calcs, transferències semàntiques i canvis en l'entorn d'ús o registre. Romera s'interessa per la formació de la unitat funcional discursiva *lo que* en el castellà de Mallorca, mitjançant un procés de gramaticalització. Enrique-Arias es refereix a la desatenció dels aspectes diacrònic en aquests estudis, a pesar de la seua importància, que l'autor valora especialment, i proposa per a l'estudi diacrònic de la varietat castellana mallorquina l'edició i l'anàlisi de l'Arxiu Epistolar de Pedro de Santacília, format per vora 8000 documents escrits durant els segles XVII i XVIII, principalment en català i en castellà.

Sinner es proposa combatre els prejudicis sobre el castellà parlat pels catalanoparlants. Centra la seua anàlisi en la conjugació d'alguns verbs castellans irregulars per part de catalans i de parlants d'altres varietats, i arriba a la conclusió que cal abandonar la idea que els catalanoparlants conjuguen malament els verbs de l'espanyol, i en general que siguen menys hàbils en el castellà que els parlants monolingües d'altres llocs. I més encara quan aquest supòsit s'ha atribuït des de certes instàncies a l'escolarització en català, amb el consegüent increment de la ira contra el català des d'alguns àmbits espanyols. Acaba fent una crida a la responsabilitat dels lingüistes per tal que mantinguen la seua objectivitat, evitant asseveracions subjectives i no contrastades, les quals poden ser responsables que la normalització del català es veja com un aspecte que va en contra de la llengua espanyola a Catalunya.

Vann estudia el neologisme *entofuido*, com a marca transcòdica dins de la morfologia derivacional. Es refereix, així mateix, a la dificultat de distingir en la pràctica en ocasions entre els casos de transferència lingüística produïts pel contacte lingüístic i els casos de preservació de formes lingüístiques arcaïques, produïts igualment pel contacte lingüístic. Brumme estudia la frase feta com a fenomen entre variabilitat i interferència en el castellà de Catalunya. Müller-Lancé investiga l'ús del català en la premsa del Principat en llengua castellana. En aquest sentit, després de classificar els textos bilingües que hi apareixen en les categories de traducció, combinació i inserció, comprova que la darrera categoria és la que s'hi mostra més fecunda. Per últim, Bernal dedica el seu article a les tecnologies de la informació i la comunicació i al desenvolupament de les terminologies espontànies en comparació amb les propostes planificades, partint del servei de consultes terminològiques en línia del Termcat.

En conclusió, *El castellano en las tierras de habla catalana* obre nombroses perspectives d'estudi en l'àmbit de la lingüística comparada i del contacte lingüístic entre el català i el castellà, al mateix temps que n'ofereix els referents bibliogràfics i metodològics necessaris per a les investigacions futures, les quals, coincidint amb els editors, haurien de diversificar el seu camp d'interés no solament als aspectes sincrònics, sinó també a la perspectiva diacrònica, així com als diversos territoris que tenen el català com a llengua pròpia.

JOAQUIM MARTÍ MESTRE
Universitat de València

F. Carbó, C. Gregori, G. Lluch, R. X. Rosselló, V. Simbor, *El bricolatge literari. De la paròdia al pastitx en la literatura catalana contemporània*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008.

Estem davant un llibre que obre nous camins en els estudis de teoria textual –més concretament, de la ironia hipertextual– aplicats a la literatura catalana contemporània. El Grup de Literatura Catalana Contemporània de la Universitat de València lliura aquí la seva segona contribució dedicada a aquest nou tema després d'haver donat diverses publicacions col·lectives com *Les literatures catalana i francesa: postguerra i engagement* (PAM, Barcelona, 2000) i *Realisme i compromís en la narrativa de la postguerra europea* (PAM, Barcelona, 2002) dedicades al que fou el seu primer tema d'investigació: el realisme social o històric o realisme compromès. En el número 41 de la revista *Caplletra* (primavera de 2006), aquests investigadors iniciaven la recerca del tema en l'apartat monogràfic titulat *Usos de la ironia en la literatura catalana contemporània*, amb sengles estudis que acompanyaven els dels estudiosos Pierre Schoentjes i Pere Ballart. En el pròleg del present llibre, el Grup explicita la seva voluntat en iniciar el seu procés investigador: «calia contribuir a omplir en la mesura de les nostres forces els buits bibliogràfics de l'estudi de la ironia en la literatura catalana contemporània, tant en els diversos moviments literaris com en els diferents autors. A més a més, la investigació de la ironia és una peça fonamental en la discussió sobre la Modernitat i la Postmodernitat, de plena i acalorada actualitat». Les relacions hipertextuals –amb les seves sis modalitats, segons la classificació de Gérard Genette que els autors utilitzen majoritàriament com a base teòrica i que resten molt ben explicitades en els estudis de Simbor i Gregori– són elements d'estudi nous en la literatura catalana, encara que com a pràctica han estat des de sempre i són molt utilitzades actualment en molts dels seus procediments. El valor innovador d'aquest

treball consisteix, doncs, en el fet que reuneix per primera vegada en els estudis de literatura catalana un grup de recerques que sistematitzen i interpreten les pràctiques hipertextuals en escriptors tan diversos com Villalonga, Espriu, Estellés, Monzó i autors de literatura infantil. És evident que les obres que aquí es tracten han tingut abans algun tipus d'estudi interpretatiu orientat també a l'anàlisi textual, però mai amb la voluntat clarificadora i conceptualitzadora d'*El bricolatge literari. De la paròdia al pastitx en la literatura catalana contemporània*.

Els cinc estudis que confegeixen el llibre mantenen no només una mateixa finalitat sinó un sistema de recerca en paral·lel que permet aprofundir al màxim en l'objectiu genèric abans de tractar cada aplicació concreta. Cada treball aporta una introducció que permet al lector de conèixer la teoria general del tema, amb una base comuna en les teories genettianes, així com una bibliografia de la qüestió concreta en cada cas. S'esdevé així que en tots els treballs aquests fonaments previs resulten un apropament teòric molt complet per a centrar l'anàlisi de la ironia en els textos catalans de la contemporaneïtat emmarcats en la literatura europea. Cal anotar, per exemple, la doble introducció –al marge d'un primer acostament a la relació de Villalonga amb la ironia– en l'estudi de Vicent Simbor «Llorenç Villalonga, *pasticheur* de Proust» al procediment del pastitx: la primera consisteix en una àmplia informació sobre les diverses definicions que se n'han donat i sobre la resta de procediments que Genette segrega en la seva proposta de pràctiques hipertextuals a partir del concepte estructural de relació i del funcional de règim, així com les altres teories d'autors francesos (Milly, Bilous, Sangsue, Bouillaguet) i autores anglosaxones (Hutcheon, Rose, Hannoosh) (p. 158-163). La segona introducció forneix un complet i profund apropament a Proust com a *pasticheur* (p. 164-179), on es revisen conceptes fonamentals sobre aquest autor, com els secrets del seu estil –en un reeixit esforç de síntesi i claredat, i en presència de fonts diverses d'estudis proustians, en especial de Milly–, i la interpretació –diàfana i sorprenent– de la seva dedicació al pastitx, aquella «catarsi prèvia dels assaigs imitadors conscients» que li permeté assolir el seu «estil ben personal, únic» (p. 168). La conclusió de Simbor, inferida després d'una pregona reflexió sobre l'escriptura proustiana, permet demostrar aquella afirmació –tantes vegades reproduïda però mai no justificada amb proves– de l'admiració de Villalonga per Proust. Efectivament, l'assagista conclou, inicialment, que, malgrat aquesta admiració proclamada per l'autor mallorquí, a la novel·lística de Villalonga, «totes les aportacions tècniques més revolucionàries de Proust són absents». Inútil, doncs, forçar tota comparació en aquest sentit, atès que «la seua empremta [de Proust] en l'obra de Villalonga és visible només en aspectes que afecten els trets de la història (préstec de personatges, recreació d'algun motiu temàtic, l'interès per l'estament social alt [aristocràcia i burgesia], il·lustrat i, en alguns casos, esnob, etc.), però res més» (p. 171). Aquestes conclusions inicials obren un treball

detallat sobre els processos prototípics de l'escriptura proustiana, a partir del qual és possible la introducció amb sentit en «les imitacions vilalanguianes de Proust», escrites, com aporta Simbor «entre el gaudi i l'homenatge» (p. 179), amb una intencionalitat, doncs, irònica que no minva en res l'admiració destacada tradicionalment. I és en el darrer epígraf de l'estudi «Rere l'estil proustià» on els quatre pastitxos proustians de Villalonga obren al lector tots els seus sentits i justifiquen plenament el seu valor com a hipertext d'imitació lúdica. Permeten entendre a la pràctica la teoria sobre els procediments hipertextuals i descobreixen paral·lelament els secrets de l'obrador villalonguà, com, per exemple, el fet que, al marge de la còpia o préstec d'alguns personatges –en tres dels pastitxos el protagonista és Marcel Proust–, la situació de la història en l'àmbit aristocràtic i burgès i motius temàtics com l'homosexualitat, una gran part d'aquestes obres breus estan estructurades a partir dels leitmotivs usuals de l'escriptura de Villalonga i, el que més sorprèn i permet una reflexió més fruitosa: el fet que l'autor mallorquí «escriu aquestes imitacions de Proust sense modificar el seu estil lingüístic propi, que no té res a veure amb el del seu suposat model» (p. 186). Simbor ens ha proporcionat diverses lectures en un sol assaig: la conceptualització i sistematització pràctica dels procediments hipertextuals, la descripció comprensiva de les fórmules estilístiques proustianes i la unió d'ambdues accions en l'estudi profundit de les obres de Villalonga que millor demostren la seva descoberta d'una «ànima bessona» en Proust i la intenció que el dugué a imitar-lo amb ironia i joc: «recrear una concepció del món amb què s'identificava» (p. 188).

L'assaig de Ferran Carbó sobre les èglogues de Vicent Andrés Estellés aporta no només la interpretació de l'ús paròdic d'aquesta forma poètica, sinó un apropament aprofundit a la seva història –des de Teòcrit i Virgili fins a Garcilaso de la Vega i Francisco de la Torre– i a la utilització que en féu l'autor valencià. Una documentada introducció (p.11-21) s'enfonsa en l'arqueologia literària estellesiana per aproximar-se als primers poemes en castellà de l'escriptor immersos en el *garcilasismo* oficial dels anys quaranta, aviat evolucionats en versos que anuncien una desestabilització de «l'harmonia del conjunt» (p. 16). Carbó estudia la intertextualitat de les èglogues d'Estellés –a partir de les diverses tradicions que enriqueixen la seva proposta ficcional alhora que li aporten «referències i versos, i, sobretot, modèlicament, actituds» (p. 18)– i en va desgranant el detall ficcional, el procediment irònic o paròdic i les distorsions i subversions –fins de les èglogues que el poeta va deixar inèdites (p. 47-48)– en un esforç d'anàlisi del tot innovador pel que fa als estudis textuals sobre el poeta. Les tres pertanyents a *Donzell amarg* (1958) duen Carbó a valorar com «la paròdia es convertia en una possibilitat per a subvertir l'arcàdia feliç virgiliana i sobretot les èglogues de Garcilaso, en unes altres èglogues sobre la misèria i la pena de cada dia en un paisatge urbà i en una època de postguerra i repressió» (p. 25). La subversió del llenguatge –de

culte a popular— i de la personalitat dels protagonistes —de classe baixa o marginals— i la humanitat i tendresa inicien la personalització d'aquesta forma poètica per part d'Estellés, que «s'apropia de la tradició per manipular i tergiversar els seus elements, per a distorsionar, per a subvertir. El resultat del reciclatge és la paròdia del tòpic i de l'ús que n'ha fet la tradició i que en feia el context» (p. 27). Carbó dedica un epígraf a «Les altres cinc èglogues d'*El primer llibre de les èglogues*», que reprenen les mateixes directrius i els mateixos temes —«una evocació amorosa» o «un desig fugitiu en temps de misèria i de caos» (p. 31)— i li permeten inferir la proposta hipertextual estellesiana: prendre un model singular i de trets específics per adaptar-lo, distanciar-se'n i «ironitzar-hi o sobretot per transformar-lo —com una transcodificació o una transformació lúdica— i subvertir-ne críticament els elements i aspectes més característics» (p. 34). L'assagista mostra com la resta de les èglogues —dues incloses a *La nit* i els poemes de la primera part del *Llibre de meravelles*— mantenen l'esperit de subversió i de denúncia a partir del joc irònic i de la transgressió de les convencions establertes, un camí que el duu inexorablement a deixar testimoni de l'amarga postguerra franquista i a fornir una alternativa a l'hostilitat del context. L'anàlisi dels poemes «No escric èglogues» i «Els canyars de la vora de la séquia» que inicien la segona part del *Llibre de meravelles* és modèlica en l'aprofundiment i en la visió metapoètica que Carbó hi descobreix i interpreta: «No és la voluntat només de paròdia el que motiva la distorsió sinó el contrast entre la dura realitat que s'implanta sobre la idealització del passat que es perd o es desfà». I d'aquí el plantejament de la funcionalitat de l'hipertext paròdic: «La idealització de les èglogues? O la desmitificació i distorsió per la paròdia amb un nou tipus d'èglogues sobre la realitat present que s'hi imposa?» (p. 45)

La recerca d'aquesta funcionalitat rau a la base de l'estudi de Carme Gregori «Revisitar la tradició, rebentar els tòpics: el joc paròdic monzonià», on interpreta i sistematitza la utilització de la paròdia en els relats de segon grau —reelaboracions de textos precedents— de Quim Monzó. Seguint la tònica del llibre, dedica un primer epígraf a centrar —a partir de la percepció de la crítica i de les declaracions de l'autor sobre la denúncia del tòpic— l'objectiu de l'assaig: «analitzar les implicacions, tant estrictament tècniques com pel que fa a la construcció del sentit, que el joc hipertextual té en l'obra de Quim Monzó, amb l'objectiu de contribuir a clarificar els trets definitoris i els mecanismes de funcionament de la proposta literària de l'autor» (p. 59). En iniciar l'estudi de «la pràctica hipertextual en l'obra de Quim Monzó» i després d'optar —per a posar ordre i sistema en l'anàlisi— pel model genetià, Gregori adverteix que la seva recerca se circumscriu a les transposicions temàtiques i deixa al marge les traduccions i les revisions estilístiques fetes per l'autor sobre la pròpia obra. L'assagista treballa amb exhaustivitat els relats de Monzó que modifiquen en alguna mesura un text preexistent —hipotext— a partir de distints processos de reelaboració. La revisió

d'aquests processos i dels seus resultats permet arribar *de debò* —a través d'una argumentació articulada amb tot rigor— a les causes i als fonaments de la literatura monzoniana, de lectura molt atractiva però sempre de difícil teorització. Per aquest camí, i a tall d'exemple, a propòsit del conte «Les llibertats helvètiques» Gregori avisa: «Una vegada més, explorant els mites col·lectius, Monzó va fins a les arrels de la nostra manera d'entendre el món» (p. 72). I és que l'autora extreu el sentit últim de moltes de les narracions hipertextuals de Monzó en uns comentaris individuals que van confegint l'estudi aprofundit que es mereix l'obra d'aquest escriptor. Gregori sistematitza a partir de Genette els relats monzonians de segon grau i arran d'aquesta anàlisi metòdica en va mostrant les pregoneses emmascarades. Transformacions (paratextos, continuacions temàticament infidels, altres transformacions semàntiques) i imitacions van descrivint textualment cada relat per extreure'n la «mirada reveladora» de l'autor. Cal reflexionar molt bé sobre aquest estudi i fer una especial atenció a les conclusions (p. 88-89), on es valoren els hipertextos de Monzó per la lucidesa amb què posen en evidència els fonaments culturals que sostenen el nostre món i, el més important, per com palesen «el fet mateix que la ideologia és una construcció cultural vehiculada i difosa mitjançant els mites col·lectius», uns mites amb «funció consoladora». Per aquest motiu, «la relació que s'estableix entre els hipotextos [els mites] i els hipertextos monzonians és de disconformitat». D'aquí la substitució del sistema de valors tradicional, en aquests relats, per «una indagació a l'entorn dels factors del desajustament d'aquesta mateixa relació». El camí que traça Gregori fins a arribar a aquestes —entre d'altres— conclusions es fa, de debò, tan apassionant com la mateixa literatura que travessa.

Ramon X. Rosselló, a «La mirada retornada de Salvador Espriu: figures de mediació i nivells ficcionals en l'escriptura dramàtica», fa una aportació molt valuosa —en un sentit anàleg als estudis precedents— que se centra en l'arquitectura de les obres dramàtiques d'Espriu *La primera història d'Esther* i *Una altra Fedra, si us plau*, i amb referències també a *Antígona*. L'explicitació minuciosa del doble nivell ficcional com a estructura de les dues peces serveix per a analitzar-ne el funcionament textual, metadiscursiu, i, alhora, reflexionar sobre l'essència de cada «espill literari revisitat» (hipertext) en relació a la «història primera» (hipotext) de què parteix. En aquest cas «el relat del passat» —bíblic en *La primera història d'Esther* i extret de la mitologia i la tragèdia gregues a *Una altra Fedra, si us plau* i a *Antígona*— s'usa com a metàfora de l'ara i ací de l'autor» (p. 152). El complet recorregut de l'estudi duu a establir unes semblances i diferències entre les dues primeres obres (p. 149-151) que permeten a l'assagista d'inferir, finalment, l'evolució d'Espriu com a autor teatral atès que «totes les seues ficcions són un acostament a relats anteriors» (pp. 153). Rosselló estableix aquesta evolució a partir de l'aprofundiment d'Espriu «en el treball amb els nivells

ficcionals» (p. 153) i amb una completa articulació de l'arquitectura d'aquestes obres que convé llegir.

Cal, finament, destacar en el conjunt d'assaigs, la investigació de Gemma Lluch «De la ironia impossible a la imprescindible paròdia», on reflexiona sobre la difícil presència dels jocs irònics i sobre el recurs –molt més habitual– de la paròdia en els llibres per a infants, amb una anàlisi de llibres concrets publicats en els darrers anys. Si la conclusió sobre la possibilitat de la ironia en la literatura infantil és més aviat negativa, l'extreta sobre l'ús de la paròdia mostra com el corpus possible d'hipotextos es redueix considerablement en el cas d'aquest públic. Els autors de remissió més comuns –passats pels sedassos contemporanis de diversa mena–, com Perrault o els germans Grimm, han desplaçat la tradició catalana, i aquesta és una dada significativa. Una altra qüestió igualment notòria és la que obre l'autora entorn de les paròdies impossibles, com les que origina *Els sis Joans*, de Carles Riba. Gemma Lluch suggereix possibilitats de futur que superin els resultats que aporta la seva recerca, totalment innovadora.

MONTSERRAT CORRETER
Universitat Rovira i Virgili

Javier Elvira, Inés Fernández-Ordóñez, Javier García González, Ana Serradilla Castaño (eds.), *Lenguas, reinos y dialectos en la Edad Media ibérica. La construcción de la identidad. Homenaje a Juan Ramón Lodares*. Madrid, Iberoamericana / Vervuert, 2008, 576 pàgines.

Els materials que conté aquest llibre, publicat en memòria del malaguanyat Juan Ramón Lodares, víctima d'un accident de carretera (2005) quan es trobava en la plenitud de la seua labor investigadora, apleguen la major part de les intervencions que es van produir en l'homenatge que li va retre la Universidad Autónoma de Madrid, els dies 16 i 17 de novembre del 2006. D'entrada, cal saludar efusivament la iniciativa de la publicació, remacar l'interés dels temes tractats, agrair la diligència i la cura que hi ha posat l'equip d'editors i deixar constància de la dignitat material de l'edició.

El llibre s'estructura en quatre blocs: una «Introducció» (pàgs. 11-28), de Javier Elvira i Inés Fernández-Ordóñez, que traça la semblança del professor Lodares i explica les circumstàncies de l'homenatge i el contingut de llibre; una primera part que, sota el títol de «Lengua y sociedad: identidad y convivencia en los romances medievales de la Península Ibérica» (pàgs. 31-286), aplega onze estudis, on, a més dels problemes

d'individuació lingüística i de contacte cultural entre els diversos parlars romànics de la Península Ibèrica a l'època medieval, també se n'aborden d'altres de caràcter més estrictament lingüístic i sociolingüístic; una segona part que, sota el títol de «La evolución del castellano: cuestiones léxicas y gramaticales» (pàgs. 289-514), reuneix nou estudis on, a més de diverses anàlisis lingüístiques del castellà, també trobem tractats alguns aspectes literaris; finalment, la tercera part reproduïx una versió elaborada de les intervencions de cinc especialistes en una taula redona sobre «Las lenguas de España: balance de una convivencia milenaria» (pàgs. 517-564). Clou el volum un breu currículum sobre «Los autores» (pàgs. 565-576). Ara no podem sinó concretar molt sumàriament les aportacions.

En la primera part, José María García Martín ens ofereix un interessant panorama del mapa lingüístic peninsular a la baixa Edat Mitjana i explica les raons que van conduir a la neta hegemonia del castellà ja en temps dels Reis Catòlics. L'estudi d'alguns dels trets més característics del català medieval porta Germà Colón a subratllar-ne la profunda unitat que reflecteixen els textos literaris i administratius. Josep Moran se centra en la conformació de la *scripta* catalana a l'alta Edat Mitjana i en el procés de construcció d'una llengua de cultura plena, ja al segle XIII. José María Enguita remarca amb dades de primera mà l'atomització dialectal de l'aragonés medieval, que no impedí als aragonesos de l'època de manifestar una consciència lingüística pròpia fins a la darrereria del segle XV. Xulio Viejo dona compte de les raons historicolingüístiques que justifiquen la naixença d'un romanç asturià que, com a llengua escrita culta, va perdurar fins al segle XIV, i denuncia els discursos ideològics que actualment pretenen ocultar la singularitat lingüística de l'asturià. José Ramón Morala examina minuciosament el procés de desaparició progressiva del lleonés en favor del castellà. L'anàlisi lingüística d'un manuscrit castellà sobre la matèria artúrica, realitzada per Bernard Darbord i César García de Lucas, els ha permès d'il·lustrar els contactes entre el castellà, l'astur-lleonés i fins i tot el portugués, a la baixa Edat Mitjana. José António Souto Cabo analitza la gènesi i expansió de la *scripta* gallega al llarg del segle XIII. António Emiliano crítica la noció de «latim bárbaro», emprada generalment per la tradició filològica portuguesa, que s'ha aplicat a la *scripta* dels documents en llatí anteriors al segle XIII que tracten de reflectir l'oralitat, en entendre que era l'única forma de representació possible de la realitat romànica portuguesa.

En la segona part, la més voluminosa, el caràcter miscel·lani de les diverses aportacions no deixa de traspasar un fil conductor, també present, en certa manera, en la primera part: la dialèctica entre oralitat i escriptura. Pedro Sánchez-Prieto examina els trets de la llengua de Toledo dels segles XII i XIII a partir de dos centenars de documents de l'Arxiu de la Catedral i de l'Arxiu Municipal i arriba a la conclusió que són el resultat de les diverses tradicions que hi van convergir, però sense cap influència notòria del

mossàrab, o romanç andalusí. Javier García González addueix motius de caràcter sociològic per a explicar l'aparent contradicció entre uns contactes prolongats entre l'àrab i el castellà i una presència només relativa d'arabismes en aquesta llengua. Mónica Castillo analitza el *modus operandi* dels traductors alfonsins a l'hora d'incorporar a la *General estoria* les versions en romanç de textos bíblics llatins, per a arribar a la conclusió que no es van limitar a introduir-hi cultismes procedents de les fonts, sinó que van explotar les possibilitats derivatives d'arrels patrimonials romàniques. També s'ocupa de la prosa alfonsina, concretament dels anacoluts aparents, Jacinto González Cobas, per a qui aquestes construccions no són sinó uns recursos sintàctics, característics de la prosa de l'època. El treball de Marta Lacomba compara la perspectiva discursiva de la *Semejança del mundo*, traduïda en temps de Ferran III el Sant, amb la del *Lapidario* de l'època d'Alfons X el Savi, per fer veure, sobretot, el progrés en la consciència de la personalitat de la llengua-meta que mostra el traductor d'aquesta darrera obra. Raúl Orellana addueix uns arguments historicoculturals molt sòlids per a provar que la *Tercera Partida* d'Alfons X el Savi va ser composta entre 1272 i 1283. Ana Serradilla il·lustra amb sòlida documentació de l'ús de *carnal* el pas de l'adjectiu relacional a l'adjectiu valoratiu. Marta López Izquierdo examina en les dues Celestines i els textos de Juan del Encina els marcadors discursius formats amb el substantiu *fe*. Santiago U. Sánchez Jiménez analitza el procés de creació d'un altre marcador discursiu, *naturalmente*. Maria Azucena Penas Ibáñez estudia les alternances diatètiques al *Tratado de la concordia de Villafáfila* (1506), l'últim tractat entre les corones de Castella i d'Aragó abans que compartissen un mateix monarca. Luis Miguel Vicente compara els diversos models d'identitat castellana que s'observen al *Poema de Fernán González* i al *Poema de Mio Cid*, de caràcter èpic, amb els del *Dezir de los siete planetas*, de Francisco Imperial, de caràcter al·legòric.

Les intervencions de la taula redona s'obren amb una presentació de la moderadora, Elena de Miguel Aparicio, que dóna pas als textos de cinc dels sis integrants del debat. María Teresa Echenique s'interroga sobre la naturalesa de la convivència de llengües a la Península i proposa abordar el seu estudi des de plantejaments bàsicament filològics. Fernando González Ollé analitza les actituds intel·lectuals i les polítiques lingüístiques a Espanya, al llarg del segle XIX. Francisco Moreno s'ocupa de l'ús, generalment connotat, de les denominacions espanyol i castellà, llengua i dialecte, llengua pròpia i koiné. Pilar Perea es concentra en el paper de la immigració en la situació lingüística de Catalunya.

Malgrat el caràcter forçosament succint d'aquesta exposició del contingut del llibre, hom en pot deduir fàcilment que hi han predominat els estudis de filologia diacrònica, sobretot en la segona part. En canvi, en la primera i la tercera part s'observa més nítidament el propòsit dels organitzadors d'incidir en la «construcció de la

identidad» de què parla el subtítol de l'obra, temàtica molt més ajustada a les aportacions més conegudes de Juan Ramón Lodares, com ara *El paraíso políglota* (2000) o *Lengua y patria* (2001). L'obra, que dona prou més de si que el títol indica, se situa així a mitjan camí entre l'anàlisi filològica i l'anàlisi ideològica. En tot cas, s'inscriu en un context d'atenció creixent a la diversitat lingüística d'Espanya, no aliena a l'actual estructura política de l'estat, que es fa des de perspectives molt diverses: des de la dels que busquen justificar el predomini suposadament natural del castellà, com és el cas de Juan Carlos Herreras, autor de *Lenguas y normalización en España* (2006), fins als que denuncien els nacionalismes lingüístics, com és el cas de Juan Carlos Moreno Cabrera, l'autor dels coneguts assaigs *La dignidad y la igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística* (2000) i *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva* (2008), tot passant pels que pretenen limitar-se a un discurs purament filològic, com l'esmentada Elena de Miguel, coordinadora de *Las lenguas españolas: un enfoque filológico* (2006).

Cal advertir que, en el nostre cas, a diferència dels assaigs esmenats i de la majoria dels no esmentats, s'ha volgut incorporar també el portugués, en la línia del ja clàssic llibre de Kurt Baldinger, *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica: d'ací que el títol parles de la «Edad Media ibérica»*. Una incorporació necessàriament obligada des d'una perspectiva historicolingüística, però poc comuna en la bibliografia sobre la diversitat lingüística peninsular, on la consideració del portugués sol estar absent. A pesar de la marginalitat del portugués en el conjunt de l'obra, cal saludar positivament que se li haja reservat almenys una contribució específica. En canvi, l'examen d'aquesta diversitat hauria exigít una atenció no solament al basc, que fins al segle X arribava a l'extrem occidental de Catalunya, sinó també al romanç andalusí o mossàrab (o romanandalusí, com vol, no sé si massa encertadament, l'arabista Federico Corriente), a penes al·ludit en un treball; a l'àrab andalusí, la presència i vitalitat del qual es prolonga fins al segle XVII i del qual no es parla sinó indirectament en abordar els préstecs de l'àrab a l'espanyol; a l'hebreu, si més no com a llengua de cultura d'una important minoria a la Sefarad medieval, i fins i tot a l'occità, molt present en la Corona d'Aragó, tant en termes de contingents repobladors com en els usos literaris cortesans, atentament examinats per un lletraferit castellà del segle XV tan il·lustre com Íñigo López de Mendoza, marquès de Santillana. Predomina així una visió excessivament castellanocèntrica, si és que es volia donar una idea més equilibrada de la realitat lingüística peninsular a l'Edat Mitjana.

Ben mirat, aquest castellanocentrisme revesteix també un caire ideològic, poc dissimulat en algunes de les contribucions de l'obra i fins i tot en la seua estructura. García Martín ja parla de castellà com a «lengua común» de la Península Ibèrica al segle XVI (pàg. 34). El discurs de la «convivència», fins i tot «milenaria», de llengües en la

Península Ibèrica, que s'observa tant en el títol de la primera part com en el de la tercera, respon a les premisses del nacionalisme lingüístic espanyol, que mira de relativitzar, amagar i fins i tot negar la conflictivitat lingüística. Ben mirat, els introductors del llibre, que formen part de l'equip d'investigació en què s'integrava Lodares, no amaguen la seua ideologia lingüística ni la seua afinitat ideològica amb els plantejaments d'aquest, deixeble, per cert, de Gregorio Salvador: «Lodares simpatizó siempre con la idea de que la difusión de las lenguas grandes es un proceso natural, lo que equivale a cuestionar de manera indirecta la suposición de que la imposición de las lenguas mayoritarias sea necesariamente el resultado de una política planificada por un imperialismo lingüístico; por el contrario, la consolidación y extensión de las lenguas sería el resultado de la actitud espontánea de los hablantes, mucho más que de la decisión de los políticos. La idea de que la lengua española es un lugar de encuentro y de concordia, que facilita el diálogo y la convivencia no es, ni mucho menos, exclusiva de Juan Ramón. Es en buena medida una doctrina oficialmente asumida desde el propio estado central [...]. El propio Rey de España la hizo suya cuando, con ocasión de la entrega de Premio Cervantes, afirmó que “nunca fue la nuestra lengua de pueblos más diversos quienes hicieron suyo por voluntad libérrima el idioma de Cervantes”» (23 de abril de 2001)». Aquesta visió, que reflectia en realitat la posició de José María Aznar, llavors al front del govern de l'estat, comporta generalment una oposició a les polítiques de recuperació de la llengües de l'estat altres que l'espanyol. La podem constatar, per exemple, en una entrevista amb Inés Fernández-Ordóñez publicada no fa gaire al diari *ABC* (19-XII-2008, pàg. 59), en afirmar que «en las Comunidades donde hay dos lenguas oficiales no se garantiza el bilingüismo, porque no se garantiza que los niños puedan adquirir competencia en el español estándar». Una tal conclusió ha estat desmentida rotundament per l'informe de 2008 del comitè d'experts del Consell d'Europa, que no sols han avaluat positivament el sistema educatiu de Catalunya, sinó que ha denunciat que precisament els sistemes educatius del País Valencià i de les Illes Balears no garanteixen el domini de la llengua pròpia i que aquesta hi és discriminada negativament en la majoria d'àmbits d'ús. Més encara, en obres obertes a l'anàlisi del passat i del present de la diversitat lingüística de l'estat, com la que ara tenim a les mans, podem trobar laments sobre la manca d'una política encara més efectiva de presència de l'espanyol a les comunitats denominades generalment «bilingües», però rarament hi trobarem una defensa del reconeixement jurídic del plurilingüisme del l'estat i d'un ensenyament a nivell estatal que garantisca el coneixement i l'assumpció de la realitat plurilingüe i pluricultural, no sols d'Espanya, sinó de tota la Península Ibèrica. No ens pot estranyar que siga així si es parteix de la visió de Lodares, que no veia en la llengua un vehicle d'identitat, sinó una mera eina de comunicació, on el criteri de màxima utilitat justificaria la potenciació de les llengües més esteses i,

doncs, del castellà en el conjunt de l'estat espanyol. D'ací també el discurs subjacent d'aquests ideòlegs, consistent a emfatitzar la fragmentació de les varietats altres que el castellà, al qual no són aliens alguns dels plantejaments presents en l'obra que examinem.

A pesar del fil conductor castellanista de l'obra, hem de reconèixer no sols la qualitat i la utilitat de les seues aportacions per al progrés de la filologia hispànica i per al debat sobre l'estatus lingüístic de les llengües de la nostra pell de brau, sinó l'obertura a la presència de veus discrepans de la visió dominant. En aquest sentit, cal remarcar la intervenció de Perea i, sobretot, la de Xulio Viejo, que denuncia els silencis sobre la trajectòria històrica de l'asturià i les oposicions al reconeixement del seu estatus lingüístic. Un estudi com el de Mónica Castillo també serveix per a relativitzar la suposada creativitat i singularitat lingüística del nostre Ramon Llull. El d'Enguita posa en evidència la complexitat lingüística de l'aragonés, com a conseqüència, en gran part, de la diversitat ètnica dels repobladors. Ens quedem, però, amb les ganes d'un examen de l'andalús, on la complexitat lingüística derivada del procés repoblador no deu ser menor. I no hauria estat sobrerera una consideració del valencià, la conformació lingüística del qual ha suscitat no pocs debats, en què han intervingut alguns famosos lingüistes, com Ramón Menéndez Pidal, Manuel Sanchis Guarner i Emilio Alarcos Llorach. Constatar l'absència d'altres veus, com ara la d'Ángel López, és un exercici retòric en una obra de les característiques i amb les circumstàncies de la present, sòlida i enriquidora.

Per tot plegat, el llibre està cridat a ser prou més que un homenatge de circumstàncies: gosaria dir que serà una eina de referència obligada per a avançar en el coneixement de la diversitat lingüística de la Península Ibèrica i en la història de les ideologies lingüístiques i per a fer progressar el debat sobre l'articulació política i, doncs, lingüística de l'estat espanyol, en el context d'una Unió Europea plurilingüe i multicultural. Llàstima que els curadors no hagen previst un índex de mots i un altre de conceptes, que haurien fet més rendible la consulta d'una obra tan densa en continguts com rica en suggeriments.

ANTONI FERRANDO
Universitat de València